

Peremvidék

Ápoló-sorsok a hazai értelmi fogyatékosokat
ellátó intézményekben

WMA 159

Tartalomjegyzék

I. A háttér - értelmi fogyatékosokat ellátó intézmények Magyarországon.....	3
II. A kutatás módszere	6
III. Ágnes története	9
IV. Zsuzsa története	19
V. Konklúzió helyett	32
VI. Irodalomjegyzék.....	35
VII. Melléklet.....	37

Peremvidék

Ápoló-sorsok a hazai értelmi fogyatékosokat ellátó intézményekben

Magyarországon a Kádár-rendszer paternalista és centralizált, illetve „terv-rendszerű” szociálpolitikai viszonyainak következményeként a poszt-szocialista években is továbbéltek a fogyatékos személyekkel foglalkozó totális intézmények (Verdes, 2009). A rendszerváltás óta eltelt években tovább épültek az említett intézményi típusok funkcionális függőségei, melynek eredményeként erős „mozdíthatatlanság” övezi őket – annak ellenére, hogy a szociálpolitikai jogalkotás és intézményi rendszer törvényben és tervezetekben vállalkozott a fent említett intézményi norma lebontására, helyettük kiscsoportos lakóotthonok rendszerének megszervezésére (lsd. 1998. évi XXVI. törvény A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról illetve a 2007. évi XCII. törvényben ratifikált ENSZ Egyezmény). A témáról mind szociológiai, mind szociálpolitikai elemzések sokasága áll rendelkezésre¹ (többek között Zászkaliczky [1998] illetve Verdes Tamás és Bánfalvy Csaba munkássága), melyek kvalitatív és kvantitatív módszertant használva tárják fel a magyar viszonyokat. Írásunk a fent említett problémakörhöz a narratív interjú technikáját felhasználva közelít. A jelenlegi helyzet valamint a módszer rövid ismertetése után két, nagy intézményben dolgozó ápolóval folytatott interjú elemzésével kívánunk hozzájárulni a hazai helyzet komplexitásának megértéséhez.

¹ a TASZ honlapján összeszedett bibliográfia található: <http://tasz.hu/betegjog/intezet-helyett-szakirodalom-emberi-jogi-jelentesek-totalis-intezmenyekrol-es-lakhatast-nyu>

I. A háttér - értelmi fogyatékosokat ellátó intézmények Magyarországon

A rendszerváltás előtti gyakorlat során a fővárostól nagyjából 200-300 kilométerre lévő, nem erre a célra létesült épületekben (kastélyok, elhagyott laktanyák, bányatelepek) alakították ki az ellátórendszert (Demeter, 1998). A „láthatatlanná” tett rendszer funkcióiban a goffman-i „totális intézmény” elemeit találjuk, amit Verdes Tamás tanulmányában „a kommunikáció és az interakció, valamint az emberi kapcsolatok sajátos közegként” (2009) jellemez. Az elkülönített – időtlen és térben távoli – helyen az interakciók sajátos formái alakulnak, melyekre a bürokratikus-adminisztratív tagoltság mellett a „társadalmon kívüliség” jellemző. Az intézmények alanyai cselekvőképességük megszüntetésével, fizikai elzárásukkal egy mechanikusan és homogén tömegekkel foglalkozó, bürokratikus rendszerbe kerülnek, mely mind a felhasználó és szolgáltató oldalán különböző strukturális függőségeket hoz létre, ezúton is gátat állítva az alternatív megoldásoknak, melyek a fogyatékos népesség tényleges társadalmi és térbeli integrációját tűzi ki célul, az emberi jogok és demokratikus elvek figyelembevételével, felhasználók igényeit előtérbe helyező szolgáltatási módok által (ibid. 2009). Emellett a korabeli ellátás színvonala gyakran nem volt kielégítő (túlszűfolt intézmények, szakember- és forráshiány stb.). A modernizáció – főként a rendszerváltást megelőző években felgyorsult – folyamatában megszülető szakértői diskurzus a jóléti szolgáltatások megújítását tekintette az integráció legfontosabb kérdésének, míg egyesek (pl. Verdes Tamás) szerint tartalmi szempontból az állampolgári (gondnokság kérdésköre) és általában az emberi jogi vonatkozást nem kielégítően tárgyalta (ibid. 2009), hiszen az intézményben élők 90% ma is gondnokság alatt áll, fenntartva a függőségi helyzetet (Budapest Intézet, 2012). Mindenesetre a változás elindult és a gyógypedagógiai megújulás során megalakultak az első, „kitagozódott” lakóotthonok. A Kézenfogva Alapítvány és a Soros Alapítvány megbízásából készült jelentés 1997 áprilisában Magyarországon 24 kiscsoportos lakóotthont talált 8 nem-állami szervezet működtetésében (Zászkaliczky, 1998). Ezek a „reform-otthonok” a civil szféra (szülők és aktivisták) valamint szakértők összefogásával valósultak meg, a jogalkotás „csak” az 1998. évi XXVI. törvényben tette le voksát a nyugati minták követése mellett. A fogyatékos személyek jogairól és

esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvény 29. § (5) bekezdése 2010. január elsejével szab határidőt az átalakításnak [1]².

A szándék – illetve a hazai szociálpolitika akkori, liberális, demokratikus ellenzéki gyökereinek³ - erősségét jelzi, hogy hazánk a világon elsők közt ratifikálta az ENSZ Fogyatékosügyi Egyezményét (2007. évi XCII. törvény). Azonban a gyakorlat nem tartott lépést ezekkel az elképzelésekkel, így a jogalkotás a késlekedéshez igazodott. A fogyatékos ügyi törvény rendelkezései 2010 márciusában módosultak, a most hatályos szövege alapján 2013. december 31-éig 1500 fő fogyatékos és pszichiátriai beteg személynek ellátását kell „kitagolni” az intézményekből (európai uniós társfinanszírozással), míg az addig kiváltásra nem kerülő intézményi férőhelyekre a Kormány által meghatározott rendben kerül sor. A szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény hatályos változatának értelmében *„2011. január 1-jét követően fogyatékos személyek ápolást-gondozást nyújtó intézményi ellátása céljából új férőhelyet csak lakóotthoni formában lehet létrehozni.”* Tehát a nagy intézményi férőhelyek nem bővíthetnek, ugyanakkor a pontos szabályozás késik. Egy, júliusi (1257/2011. (VII.21.) Korm.) határozat rendelkezik a jövőről, a kormány elfogadta a fogyatékos személyek számára ápolást-gondozást nyújtó szociális intézményi férőhelyek kiváltásáról szóló 2011–2041. évre kidolgozott stratégiát. Az első – 3 évre szóló - Intézményi Átalakítás Cselekvési Terv kidolgozási határideje 2014. március 31. Tehát a folyamat nem látszik előrelépni, hiszen a 2013 végére kitűzött célt majdnem 4 éve elérte a rendszer, míg a majdani stratégia megvalósításának távoli jövőbe helyezése is a status quo-nak kedvez.

Jelenleg négy ellátási forma határozza meg az ellátórendszert (Budapest Intézet, 2012)

- ápoló-gondozó és rehabilitációs otthonok (átlagosan 130 fő él együtt)
- ápoló-gondozó és rehabilitációs kiscsoportos lakóotthoni ellátási formája⁴ (legfeljebb 8-12, kivételes esetben 14 fő részére)

² Mivel bizonyos idézetek és interjúrészletek túl hosszúak a dolgozat megengedett terjedelméhez képest, ám fontos részét képezik a témának, ezért a Mellékletben közöljük őket.

³ ennek részletes kifejtésére jelen dolgozat keretein belül nincs mód – sőt alighanem egy teljes kutatás kellene ennek feltárására - ugyanakkor az egyes törvényeket „keresztülvivők” személyes életútja illetve múltja (pl. SZETA-hoz kötődés) felveti ennek lehetőségét (forrás: beszélgetés Tausz Katalinnal, Vajda Júliával)

⁴ Definíciókért és pontos leírásért lsd. A szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényt (<http://net.jogtar.hu/jr/gen/getdoc2.cgi?dbnum=1&docid=99300003.TV>)

A fogyatékossgal élők közül majdnem minden 10-dik ember (9,9 %) tartozik az értelmi fogyatékosok közé: a 2001-es népszámlálás adatai szerint ez 56 963 embert jelent, melyből 15 898 részesült tartós elhelyezést biztosító szociális intézményi ellátásban (KSH adatok a Budapest Intézet jelentésében).

Típus	1993	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Fogyatékos személyek otthona ⁵	12 666	14 349	15 322	16 146	16 074	16 226	16 174
Ebből: lakóotthon	–	–	123	1 062	1 183	1 307	1 378
Fogyatékos személyek gondozóháza ⁶	–	13	24	161	193	231	231

1. táblázat: Fogyatékos/ személyeket ellátó intézményekben lakók létszáma (bentlakásos és átmeneti elhelyezés) (forrás: Szociális Statisztikai Évkönyv, 2009)

Az ellátórendszert földrajzilag egyenlőtlen elhelyezkedés jellemzi, melynek részben oka a szocialista szociálpolitika már említett gyakorlata, részben pedig az egyes területek eltérő gazdasági lehetőségei. Ezáltal az ilyen intézmények komoly munkaerőpiaci kínálatot nyújtanak elmaradott térségekben, így vezetőik és a helyi lakosság sem érdekelt azok lebontásában (Verdes, 2009; Budapest Intézet, 2012).

Az autonómiát segítő, közösségi és lakóotthoni ellátásra való átállás másik gátja a számos vita tárgyát képező finanszírozás kérdése. A fenntartott intézmények forrásait központi és helyi szintű hozzájárulások⁸ valamint az intézményen belüli foglalkoztatás (2006-ban bevezetett) rendszerére adott támogatások és a fogyatékos személyek fizetése vagy jóléti jövedelmei alapján számított díj alkotják (Budapest Intézet, 2012). Ez utóbbi foglalkoztatási forma azonban szintén az intézményhez kötöttséget erősíti. További probléma, hogy a megyék (települések) közti jelentős anyagi különbségek következtében a szolgáltatás színvonala mellett a helyi beilleszkedésre fordítható források is eltérők.

A jelenlegi helyzetben a fogyatékoszt nevelő családnak a saját erőforrásokat kimerítő (munkahely feladása, speciális eszközök és gyógyszerek költségei stb.) otthoni

⁵ ápolást, gondozást, és/vagy rehabilitációt nyújtó tartós bentlakásos szociális intézmény, ahová az a fogyatékos személy vehető fel, akinek oktatására, képzésére, foglalkoztatására, valamint gondozására csak intézményi keretek között van lehetőség

⁶ olyan átmeneti elhelyezést nyújtó szociális intézmény, melyben azok a fogyatékos személyek helyezhetők el, akiknek ellátása családjukban nem biztosított, vagy az átmeneti elhelyezést a család tehermentesítése teszi indokolttá.

⁷ az adatok jelzés értékűek, az értelmi fogyatékosok közül az időskorúakat és a pszichiátriai betegeket ellátó intézmények gondozásában is élnek, illetve a fogyatékossg definíciója is eltérő (Pfeiffer 2009)

⁸ helyi önkormányzatoknak fizetett központi hozzájárulásból és az általuk fizetett kiegészítésből

gondozás helyett a nagyintézményekhez kötődő szolgáltatások igénybevétele „éri meg”. Ennek oka a közösségi ellátás és helyi integrációs formák hiánya, melyet a kitagolási program hivatott megoldani, azonban a jelenlegi érdekütközésekkel és a rendszer alapvető reformja (pl. a nyílt-piaci foglalkoztatást vagy a nappali ellátást ösztönző intézkedések) nélkül csak felemásan sikerült eddig (pl. az intézetek udvarán „kitagolt” házak rendszere). A megfelelő alternatíva nélküli leépítés veszélyes (Pfeiffer 2009), a rosszul megkísérelt átállás jellemzően egy felülről irányított, megfelelő ráfordítások és átgondolt határidők nélkül szabott folyamat, amire a magyarországi helyzet is példát szolgáltat. Az *Included in Society*⁹ című, tanulmányban leírt (idézi Pfeiffer, 2009) tapasztalat, mely szerint „az intézmények közösségi alapú alternatívákkal való helyettesítése önmagában nem garantál jobb eredményeket („ez egy szükséges, de nem elégséges feltétel”)” egyelőre több mint igaz hazánkban, a többelemű szociálpolitika egyes tényezői összehangolatlanok illetve az egyes szereplők ellenérdekeltsége miatt a közös fellépés is hiányzik.

II. A kutatás módszere

A fentebb – jogszabályok és statisztikák tükrében - vázolt helyzetet többen is árnyalták már interjúkkal a hivatkozott tanulmányokban. Ráadásul az internetnek hála személyes történetekben a blogszféra és az online cikkek is bővelkednek, csakúgy, mint az egyes alapítványok, szövetségek és intézetek honlapjai. Ez is magyarázza, hogy miért nem strukturált interjúkkal kívántuk bővíteni a fellelhető szakirodalmat. Megszokott, hogy a szociológia ős-dichotómiáját képező kvalitatív és kvantitatív technikák „frigye” alkot egy-egy tanulmányt, révén a „nagy egész”-t leíró statisztikák interjús árnyalásával összetettebb kép kapható. Ugyanakkor mi kutatásunk módszeréül egy olyan megközelítést választottunk, mely a fentiektől némiképp eltérő megközelítést alkalmaz a „nagy egész” megismerésére és melyet eddig nem használtak ezen a területen. Ez pedig a szociológiában használatossá vált¹⁰ narratív interjú technikája. A narratív biográfia elemzés elméleti megfontolásainak és gyakorlati praxisainak részletes

⁹ Included in Society: Results and Recommendations of the European Research Initiative on Community-Based Residential Alternatives for Disabled People (elérhető: http://www.community-living.info/contentpics/226/Included_in_Society.pdf)

¹⁰ a történettudomány *oral history* megközelítéséből kinőve

bemutatásától eltekintünk, egyrészt mivel a részletes ismertetést mások már megtették¹¹, másrészt remélhetőleg egyébként sem szorul nagyobb bemutatásra. A hangsúlyt a narratív biográfiaelemzés kutatási témánk kapcsán történő pozicionálásra fektetnénk.

A dezinstitutionalizáció magyarországi eseményeit láthatóan több, „nem szándékolt következménnyel” járó intézkedés (Budapest Intézet, 2012) is jellemzi. A szociálpolitika elvek és értékek mentén szerveződik, és mint minden politikát, úgy ezt is egy sor – társadalmi státuszát, háttérét tekintve - különböző ember együttesen alakítja, illetve tartja fent. Ezzel kapcsolatban joggal merül fel a rendszer vs. cselekvő¹² problematika, mely a szociológiában szinte a legrégebb észlelt ellentétpár, sőt talán egyike az elméleti síkon megfogalmazódó legfontosabb kérdéseknek (ld. a cselekvésemleletek a szociológia alapítóatyáitól kezdve¹³). Érdekes lenne egy ilyen, tisztán elméleti keretbe ágyazás a szociológia részéről – ahol a kitagolás elemeit a különböző cselekvés- és rendszerelméletben használatos fogalmakkal írni le -, ám mivel a totális intézmények lebontása a jogszabályi vezéreltség miatt *ügyé* változott az évek során egy ilyen absztrahált megközelítés kevés érdeklődésre tarthat számot. Úgy tűnik, hogy a helyzetet eddig feltáró jogi, szervezetszociológiai, szociálpolitikai tanulmányok mellett a szociológia leginkább egy diskurzusszerű megközelítéssel tudna leginkább hozzájárulni a probléma feltárásához. Ebben lehet segítségünkre a narratív interjú módszere, annak ellenére, hogy a diszkurzív és narratív megközelítés nem minden ponton feleltethető meg egymásnak.

Kovács Éva a következőt állapítja meg narratív interjú módszere kapcsán (Kovács 2011):

„Általában akkor készítünk élettörténeti interjúkat, ha

- a) egy társadalmi jelenség individuális reprezentációját, szubjektív megélését szeretnénk értelmezni*
- b) személyes és csoportos identitást elemzünk, vagy*
- c) társadalmi emlékezetet kutatunk.”*

¹¹ Elméleti és gyakorlati alapjainkhoz ld.: Kovács Éva – Vajda Júlia: Mutakozás: zsidó identitás történetek, 2002, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest. Továbbá hasonló megfontolások láthatók a történelemtudomány kapcsán is: Gyáni Gábor: A megtapasztalt és elbeszélt múlt. In: Relatív történelem. 2007, Typotex, Budapest.

¹² *structure versus agency*

¹³ Némédi Dénes: Miért központi része a szociológiának a cselekvésemlelet és miért nem? Vázlat
Elérhető: http://www.policy.hu/flora/miert_kozponti.pdf

Jelen esetben kifejezett célunknak az első esetet tekinthetjük, vagyis a totális intézmények kitagolásának individuális reprezentációi után kutatunk. A hagyományos társadalom leírás során gyakran csak „aggregátumokkal” dolgozunk, az egyéni döntések és sorsok végeredménye érdekel, annak ellenére, hogy „*a tradíciók kiben-kiben egyéni módon élnek, ki-ki a maga módján éli (meg) azokat*” (Vajda, 2003 p. 97). Emellett a történetiség minél teljesebb megragadásához is hozzájárul a választott módszer, révén a narratív interjú arra törekszik, hogy olyan szöveget állítson elő, melyben mindhárom idősíki megfogalmazódik: a múlt melyet elbeszélünk, a pillanat melyben adott módon rekonstruáljuk a múltat és a jövőkép, amire reflektálunk az elbeszélésben (Kovács-Vajda, 2002). A Fritz Schütze és Gabriele Rosenthal által kidolgozott technika alkalmazása során a megkérdezett saját maga strukturálja az elbeszélést, mely életrajzi konstrukcióban „*együtt van jelen egyediségünk a maga megismételhetetlenségében, s a ránk hatást gyakorló szűkebb s tágabb környezetünk*” (Vajda, 2003 p. 98). A mindössze egy ember által elmondott történetek, mint cseppben a tenger mutatják meg a kutatás tárgyának kontextusát. A módszer feltételezi, hogy élettörténetünk mesterségesen kettéosztható megélt és elmesélt élettörténetre, „*önazonosságunk meseszövése és eleven tapasztalat bomlékony elegye, megélt és elbeszélt élettörténet egymásba játsása*” (Kovács-Vajda 2002 idézi Tengelyi Lászlót). Jól láthatóan elemzésünk fő kiinduló pontja a narratívában megjelenő identitás értelmezése lesz az elmesélt és megélt élettörténet egymásra vetítésben.

Reményeink szerint elemzésünk gazdagítani fogja a magyarországi totális intézmények kitagolásának diskurzusáról számon tartott ismereteinket, amint minden egyes ember, akivel interjúztunk, érintett ebben a témában, így az élettörténeteiken elvégzett elemzést „*jogosan vonatkoztathatjuk az azt <a diskurzust-B.L.> beágyazó társadalmi, szociokulturális összefüggésrendszerre*” (Glózer 2007). Ugyanakkor a narratív biográfia elemzés nem csak azzal a többlet tudással rendelkezik az identitásról, ami a diszkurzív módszerek sajátosságai révén nem jelenik meg az elemzésekben, hanem a kutató tekintetének helyéből fakadóan valami mást fogunk tudni elmondani a témában, egész egyszerűen annyit, hogy az elemző mit lát bele egy ápoló narratív identitásába, aki a kitagolások kapcsán elmesélte el élettörténetét. Ahogyan egyszer Clifford Geertz

mondta, „Az antropológusok nem falvakat kutatnak, hanem falvakban kutatnak”¹⁴
Reményeink szerint hasonló viszonyban lesz kutatásunk a témával.

III. Ágnes¹⁵ története

Ágnes ápoló egy észak-magyarországi, félig napközi, félig bentlakásos otthonban, ami a városban az egyetlen ilyen jellegű intézmény. A megyében több nagy ellátó intézet is található, amelyek változó számban tudnak felmutatni eredményeket a kitagolásra. Egyik ilyen példa lehet az egykori kastély a várostól 80 km-re, amely az 1948-as hatalomátvételnélkor államosított kastélyok archetípusa, a jelenben azonban elől jár a kitagolásban. Az otthon egy kertes családi ház, melyben lakóotthoni ellátásban 12 fő részesül (6 gondozó), míg a nappali foglalkoztató jelenleg 15 főt¹⁶ lát el 4 dolgozóval. Ágnes 1991 óta dolgozik itt, eredetileg egészségügyi technikumot végzett. Azért készítettünk vele interjút, mivel munkáját egy nagy – több mint 150 főt kiszolgáló otthonban kezdte, így volt összehasonlítási alapja az intézmények típusait tekintve.

Ágnes élettörténetét mesterségesen megélt és elbeszélt történetre bontva igyekszünk bemutatni, hogy a külső szemlélőként látott életút mennyiben más, mint a belső perspektíva és a kettő viszonyán keresztül igyekszünk reflektálni alanyunk helyzetére és motivációira. Ágnes messzire nyúló ismeretekkel rendelkezik családjának történetéről. Apai nagyapja református lelkész Érckörösön, anyai nagyapja pedig református kántor Bukarestben. Ágnes édesapja teológiát tanul, majd miután a kommunista hatalomátvételnél eltávolítják a gimnáziumi igazgatói posztjából, egy Szilágy megyei faluban teljesít szolgálatot¹⁷. Ágnes édesanyja Székelyudvarhelyen végez tanítóképzőt, majd szintén abban a szilágy megyei faluban kezd tanítani. Első gyermekük – Ágnes nővére - 1949-ben születik. A kommunista hatalomátvétel halmozottan érintette őket. Az esemény nem csupán az egyházi birtokok elvételét jelentette révén a Román Népköztársaság az ortodox egyházon kívül semmilyen más egyházat nem ismert el, így

¹⁴ „*Anthropologists don't study villages; they study in villages*” Clifford Geertz in *Thick Description* [The Interpretation of Culture, 1973]

¹⁵ A személy- és helységnevek (kivéve az interjúalany felmenői esetében) mind anonimizáltak (az eredeti helységnév kezdőbetűjét tartottuk csak meg, illetve közneveket használunk pl. község).

¹⁶ Maximum 20 fő a kapacitása

¹⁷ Fontos megemlíteni, hogy 1944-ben, a visszavonuló magyar hadsereg gyakran hívja magával az erdélyi magyarokat, így Ágnes édesapját is, akire azonban lelkészként érvényes a „*Vásárhelyi püspök körlevélben tett felszólítása a helybenmaradásra.*” (Sipos, 2007)

az attól eltérő vallást gyakorlók élete és még inkább egyházaik szervezete¹⁸ nehéz helyzetbe került. Ebbe a családba született Ágnes 1952-ben. Elemi iskoláit helyben végzi, elsős mikor öccse megszületik. A középfokú oktatását – 2 másik iskola után – Z- n, fejezi be, majd miután nem veszik fel filológia szakra, egy év kihagyás után egészségügyi technikumot végez. Ezután egyből munkába áll, négy évig a közeli körzet védőnője, aztán hét évig egy mentőállomáson dolgozik, ahonnan kórházban folytatja munkáját, 1986-tól 2 évig a sebészeti, majd 2 évig a gyermekosztályon. 1976-ban megházasodik, férje főállatorvos egy vágóhídon, előző házasságából 2 fia van, közös fiuk egy évvel a házasságkötés után születik. A 80-as évek közepén lakóhelyet váltanak és beköltöznek egy városi, újonnan épített tömbházba. Mindezen történések közben a diktatúra eseményei megkerülhetetlenül, folyamatosan is jelen vannak mindennapjaikban, úgymint a Ceaușescu-i megszorítások, és sorbanállások emlékei gyermekének hároméves kora körül, avagy, mint védőnőként, vagy mint mentőállomáson dolgozó ápolóként megélt, az abortusztilalom miatti otthon kivitelezett és balesetté váló terhességmegszakítások esetei, és az árvagyerek nagy száma.

A felerősödő etnikai konfliktus és az 1991-ben a marosvásárhelyi „Fekete márciusként” elhíresült magyar-román konfliktusok után Ágnes családjával a mielőbbi emigráció mellett dönt, áprilisban titokban átköltöznek Magyarországra. Az észak-magyarországi térségbe költöznek, ahol Ágnes egy kastélyból kialakított értelmi fogyatékosokat ellátó intézetben talál állást. Lakáskörülményeik szerények, először alagsori lakásban laknak. Férje a vágóhídon talál munkát, de az állami gazdaság maradványintézménye nem sokkal éli túl rendszerének végét, így férje végül 1 évig munkanélküli segélyből él, míg a nyugdíjig egy ismerős péknél lesz beszállító, állatorvosi szakmáját feladja. Ágnes az átköltözés utáni időszakban alkalmi munkákat is vállal (pl. politikai pártok plakátjainak ragasztását), mai beosztásában pedig 1991 őszén kezd el dolgozni. Ezen a télen hal meg édesapja Romániában, a temetésre nem ér oda Ágnes egy vonatcsatlakozás miatt. A 90-es évek elején városi albérletük helyett egy falusi házat vesznek, ám ez is nagy terheket jelent. Fiuk a közeli városi szakközépiskolába jár - sőt már iskolásként is dolgozik – és később nem tanul tovább, hogy először helyben, később pedig Budapesten állásba kerüljön. Ágnes 1998-ban látogat haza először Romániába mikor már megkapta a magyar állampolgárságot. Nővérénél utoljára 2007-ben jár, édesanyját is ekkor látja

¹⁸Ahogy Lucian Boia gúnyosan megjegyzi, az ateizmust, és a „babonák” elleni küzdelmet hirdető pártállam csak az Ortodox egyházzal találta meg modus vivendi-jét (Boia 2001)

utoljára (2008 januárjában hal meg). Férje 2003-ban megy nyugdíjba, két évvel később beteg lesz melynek következtében 2007-ben, 64 évesen meghal. Ágnes továbbra is a közös házukban lakik, 3 éve van hátra a nyugdíjig.

Több kérdést is felvet a fent leírt biográfia. Az elemzés során fontos a történelmi kontextus kapcsán meggondolnunk milyen hatással lehet a szülők személyiségére, vallásosságukra és attitűdjeikre a szocialista Románia korai időszakának diktatúrája? Mennyire, és milyen értelemben lehetnek áldozatai az intézkedéseknek? A hagyományukkal szembenálló új rendszer normái és ehhez illeszkedő tettei mennyire ösztönzik őket személyiségük védelmére? Asszimilálódni próbálnak, jelentsen az vallási vagy nemzetiségi asszimilációt, avagy ellenállásra és hagyományaik védelmére ösztönzi őket a szituáció? Ezek a kérdések összegezhetőek abban a problémában, hogy a szülők hogyan tudják pozicionálni magukat a mindennapokban megtestesülő *rendszerhez*. A kibékülés és rendszertől való távolmaradás (azaz normaszegés) közötti választások Ágnes édesanyja esetében sem egyértelműek, aki református lelkész feleségeként segít a faluban történő kollektivizálás megszervezésében; míg a lánya konfirmálásakor nem tud (nem is akar?) a Nagyváradon előírt továbbképzésről távol maradni. Milyen hatással lehet az eseményt gyerekként megelőző Ágnesre? Hogyan hathat rá, hogy látszólag családjában is konfliktust okoz a rendszer által elvárt, kikényszerített szerepek, és a hagyomány mintáinak különbsége? A választás, hogy inkább a hagyományoktól való távolodás (és így nyugalmasabb élet) vagy a szülők erős mintájának megőrzése azonban aligha tudatos Ágnesnél.

Az otthon elhagyása a középiskolai évekkel kezdődik. Tudjuk, hogy édesanyja pedagógus így feltételezhető, hogy már a hazai iskolában is súlya volt az értelmiségi létnek, a tanulásban történő élenjárás lehetett titkon vagy nyíltan elvárt dolog is, ugyanakkor ez nemcsak pozitívan hathatott Ágnesre. Szintén az értelmiségi család háttere lehet az oka, hogy a felsőbb tanulmányok esetében gondos kiválasztás zajlik illetve a nővéri minta is szerepet játszhat. A gimnázium első- és másodévét azonban két különböző helyen tölti Ágnes, ami nemcsak arra enged következtetni, hogy a tervezésbe hiba csúszott, de más problémákat is sejtet (nem fogadják be, mert magyar?; nem megfelelő az oktatás? esetleg a honvágy miatt romlik a teljesítménye?). Ebben az időszakban játszódik az epizód, melyben egy román rendőr nem ejti helyesen a nevét a személyi igazolványa átadásakor, hiszen *”románul kell beszélni annak, aki román kenyeret eszik”*. Elképzelhető tehát egy lázadásos korszak, mely azonban a

végeredményt tekintve pozitív hozadékkal bír, a nagymúltú gimnázium méltónak tűnik a maradásra (illetve Ágnes talán ekkor már érettebben viszonyul a helyzetéhez). Itt is felbukkan a magyarság kérdésköre, nem engedik külön tablót készíteni a magyar diákokat. Ezen események a magyarság tudatát növelni fogják, vagy inkább az egyre inkább „kívánatos” asszimilációra ösztönzik őt?

Pályaválasztását tekintve nővére példája ellenére (egészségügyi technikumot végzett és a városban védőnő) őt más irány vonzza. Érdekes azon elgondolkodni, hogy mit jelenthetett, hogy filológiára jelentkezett Kolozsváron? Értelmezhetjük a felvételi szándékát a család értelmiségi státusának fenntartása felé tett lépésnek, talán nem akart annyira szembeszállni hagyományaikkal, és magyarságával? Öccse ekkor már szintén elhagyja az otthont, képzőművészeti középiskolába jár, tehát ez is ösztönözheti az értelmiségi státusz megőrzésének vágyát. Az városi tanulmányok – illetve nővére esetében a munkavégzés helye - a két testvér részéről pedig felvethetik az esetleges falusi lét tartós feladását is. Azonban sikertelen a felvételi próbálkozás, melyet többé nem is kísérel meg. Hazaköltözik és legközelebbi esemény a következő évben tett sikeres felvételi az egészségügyi technikumba. Érdekes látni, hogy végül efelé az irány felé fordult, ez a „pedagógusi véna” ellenére váltásnak minősül. Talán nem vállalta egy újabb kudarc lehetőségét? Az egyszerűbb utat választotta? A végzést a munka évei követik illetve a házassága. Körzeti ellátásban dolgozik, férje 9 évvel idősebb, diplomás állatorvos, elvált ember, két gyermek apja, akiket Ágnes nevel ekkoriban. A biztonságot nyújtó egzisztencia keresése lehetett a vonzalom részbeni oka? A beilleszkedés – munka, család, ház – tulajdonképpen ekkora már sikerült Ágnesnek, közös gyermek is született. Ugyanakkor a belső „figyelem”-megosztás, pótló szerep aligha lehetett könnyű, hacsak a már említett pedagógusi érzék nem nyújtott megoldást.

A munkahelyeket illetően nehéz megítélni Ágnes motivációit. A körzeti állása után, kisgyerekes anyaként mentőzni kezd, ami nem egyszerű feladat, időben is nehéznek tűnik az egyeztetés illetve megterhelő a munkakör. Ekkoriban mélyül a Ceaușescu rendszer szigora, tehát a „karriertervek” ha vannak is, alighanem csak arra irányulnak, hogy legyen bevétel, így a tudatos választás lehetősége erősen kérdéses. Nehéz megítélni a költözést is a városi tömbházba: tekinthető egyfelől mobilitásnak és finom kiváltságok mintájának (férj státusa erős, miután főorvossá nevezik ki a városi vágóhídon), ugyanakkor nem szabad elfeledni, hogy a szegénység általános szintje még mindig óriási méreteket ölt, példaképpen Románia szocialista modernizációjának egyik

égető kérdése volt a lakásügy (Gagyí 2005). Annyi bizonyos, hogy nagy a váltás a falusi élethez képest, megítélésére az elbeszélt élettörténet keretében térünk ki. Szintén a '80-as évek közepén kirándulnak S.-ra (Magyarországra) rokonokhoz, mely esemény későbbi orientáció lehetett a kivándorláshoz akár pro- akár kontra.

Ágnes a rendszerváltás előtti években (1986-tól) kórházi ápolónőként dolgozik, ami a mentős élethez képest ez alighanem „révnek” számít. A sebészeti majd a gyerekosztály (bár ez visszaesést jelenthet – konfliktus a főnökökkel?) is rutinszerű feladatokat biztosíthat szemben a mindig kiszámíthatatlan mentős léttel, ráadásul „helyben” van. Ez a korszak - leszámítva a rendszer fokozatos erózióját és a társadalmi látképet, melyet a kórházban dolgozva kap Ágnes - látszólag kielégítő: férjével mindketten dolgoznak, biztos állással és lakhellyel rendelkeznek. Mégis, a fekete márciusi események után nincs maradásuk. A biográfiai elemzés során állítható hipotézisek között itt a döntéshelyzet egyértelmű: vállalják azt, hogy ebben a helyzetben maradnak a határontúl és magyarságukkal emellett tesznek hitet, vagy inkább végleg betelik a pohár, és a sokévnnyi asszimilációs nyomás után végleg feladják a kísérletet? Ágnes esetében – okulva például az egyetemi felvételinek egyszeri megpróbálásából is – ez utóbbi döntés nagy kockázatvállalást mutat, de másfelől a „feladás” motívum ismétlődik. A küzdésnek ezt a formáját – Romániában magyarnak lenni – nem vállalja, és ebben a kötődései sem tartják vissza (mint ahogy érdeklődése a bölcsészet iránt nem kötötte őt a szakmaválasztásában). Ugyanakkor lehetett volna másképp: testvérei mind Romániában maradtak, férje egzisztenciája és saját helyzete sem indokolta feltétlen (a magyar gazdasági helyzetet a valóságnál jobbnak ítéltette, alighanem emlékeire támaszkodva) a váltást. Az erős érzelmi-alapú döntés sokat elárul Ágnes jelleméről. Pedig kérdéses, hogy milyen lehetőségek és sors állhat a '90-es évek eleji Magyarországra romániai magyarként emigráló család előtt? Hogyan fogadja őket a környezet? Hogyan reagálnak arra, ha Magyarországon románokká válnak romániai magyarként?

Az átköltözést követő első munkaélmény az intézeti állása. Ezzel kapcsolatban egyrészt profilváltásról beszélhetünk – ismét, bár nem olyan nagymértékűről -, másrészt a kérdés, hogy mennyiben tekintette Ágnes véglegesnek ezt a helyzetet. Próbálkozott a rokonokon keresztül? Nem akartak esetleg a közép-magyarországi térségbe átjönni? A lakásuk ekkor albérleti, és alagsorban illetve külvárosi környezetben található – vajon nem vágyott vissza a tömbházba? Vagy éppen nem is volt olyan nagy a különbség? Egyáltalán megfordul-e újra a fejében, hogy visszamenjenek látva a nehézségeket? A

kéthónapos intézeti munka után nyáron munkanélküli, majd ismét a szociális gondozásban kap állást. Az első, rövid munkaidő felveti a kérdést, hogy miért váltott (konfliktus, családi gondok)? Milyen viszonyt alakított ki az „új” állással és a fogyatékos személyekkel? Tudja kezelni azt a helyzetet, melyre előzetesen nem kapott igazi képzést? Kellemetlen szükségként éli meg, avagy szakmabelinek tekinti majd magát, és megszereti munkáját? És mindegyik milyen hatással lehet a szocialista diktatúra, és a magyarországi életének személyiségét kikezdő tapasztalatai?

Az otthonával kapcsolatos események – románozások melyeket mindhárman átélnek – ekkoriban kerülnek újra felszínre, mintegy újra próbára téve az elhatározást. Fog honvágya egyszerre nosztalgiával, a visszaköltözés szándékaival telítődni? A férjének munkahelyei (vágóhíd egy rövid ideig, munkanélküliség, beszállító) a teljes lecsúszást mutatják, és Ágnes sem eredeti szakmájában dolgozik – bár legalább biztos állása van. Miért nem fordult vissza? Férje mennyire értett egyet a döntéssel? A kognitív disszonancia redukciója ma mennyire erős Ágnesben?

Az elbeszélés alapján világossá válik, hogy az áttelepedés mennyire kikerülhetetlen Ágnes számára, annak ellenére, hogy élettörténetének főnarratíváját szigorúan a kutatási téma („a totális intézmények kitagolása”) kapcsán építi fel. Bár az intézményekben töltött munkájának időszakai adják a kronológiát, és a kutatási kérdés alapján végzi el összehasonlításukat, de élettörténetének kiinduló pontján mégis tetten éri önmagát: *„Erdélyből telepedtem át, húsz éve (...) az egy érdekes történet volt, de, az életutamat azt innen kezdem,”*. Ágnes számára - láthatóan önreflexiót nem nélkülözve - kiemelt eseményként jelenik meg életében az Erdélyből Magyarországra való áttelepülés, melynek fényében jelenik meg a fogyatékos ügy értékelése [2]. Már a legelején érdemes megfogalmaznunk azokat a kérdéseket, melyek interjúalanyunk saját értelmezését érintik, és, mint később látni fogjuk, valóban végigköveti elemzésünket: mi lehet a jelentősége annak, hogy bár a kitagolásról kíván beszélni magántörténete helyett, mégis a Romániából történő áttelepüléssel kezdi élettörténetét? De még inkább, ez milyen szerepet játszhat életének későbbi szakaszában, amelyre leginkább a fenti tételmonddal utal?

Ágnes életútinterjúja természetesen nem tekinthető egésznek “életútjának kezdete előtti” eseményeinek értelmezése nélkül, melyben pedig előtérbe kerül – de nem kizárólagosan - a romániai szocialista rendszerben magyar kisebbségként megélt

történet perspektívája. A romániai diktatúra viszontagságain a kivételezettek soraiból kimaradó „halandó” emberek közösen osztoznak¹⁹, életükben hasonló kérdéseket tettek fel, emlékeikben hasonló eseményeket rögzíthettek. Ágnes biográfiájának elemzésekor ugyanakkor egyértelműen kirajzolódik a romániai magyar, kisebbségi lét fonala. Jelen tanulmányban, bizonyos szempontokat szükségszerűen mellőzve, csupán azt a nagyvonalú tendenciát szeretnénk feljegyezni, melyben a román állam 1946 és 1989 között a osztályharc internacionalista ideológiájától a „nemzeti kommunizmus” korszaka (Iordachi 2000) felé mozdul el kisebbségi politikáját tekintve²⁰. Ahogyan Lucian Boia is elemzi, a nacionalista gondolatok hangsúlyozása (amelyet 1950-ben majdnem teljesen száműztek a nyilvánosságból) szükségszerűen váltotta fel az osztályharc szólamait, ahogyan a Szovjetuniótól való távolodás Gheorghe-Gheorgiu-Dej-i politikájának ez egyszerre eszköze és következménye is volt az 1960-as években (Boia 2001). Annak ellenére, hogy alapvetően Ágnes a bajban történő összetartás mintáját emeli ki az időszakot érintve [3] életében sok példát találunk magyarságával kapcsolatba hozható etnikai konfliktusokra: személyi igazolványának átvételekor a román rendőr rászól, hogy *„aki román kenyeret eszik, az tudjon románul”*; nem engedik, hogy külön magyar érettségi tablót készítsenek, öccsét (aki rajztanárnak tanult) Moldovába helyezik oktatóként, majd pedig a marosvásárhelyi Fekete március emlékei. Azonban végső lökést a migrációra interpretációjában a fiával kapcsolatos esemény váltja ki [4].

A Ceaușescu diktatúrának lassú és nyomorúságos belső eróziójára sok előzetes jel akad a történelemben, a Zsil-völgyi bányász lázadástól (Csalog 1989), a rendszer megdöntését okozó 1989-es vitatott forradalomig. Ágnes reakciója a heves és mozgalmas időszak eseményeire látszólag választ adhat pár kérdésünkre. A felerősödő „magyarellenesség” és az 1991-ben a marosvásárhelyi Fekete március után családjával mielőbb, titokban költöznek át Magyarországra. Itt azonban tovább folytatódik nemzetiségi identitását kikezdő események sora: munkahelyén románózzák [5] majd *„hát utánam kiabáltak az utcán, hogy mindenféle jött-ment dolgozik már itt”*, *„aki elveszi a munkahelyeket”*, gyermekét az iskolában érik atrocitások, miután románnak

¹⁹ Természetesen nem vitatható el a párton belüli hatalmi játszmák, és koncepciók perek áldozatainak sorsai sem.

²⁰Constantin Iordachi a romániai állampolgárság és nemzeti identitás elemzése kapcsán három időszakot különít el, az első, mely 1958-ig tartott, alapvetően a Vörös Hadsereg külső legitimációjára épülő időszak, amit a Moszkvától való függetlenedés következtében megjelenő román nemzeti ideológia korszaka követ, végül az 1980-as évek gazdasági és politikai krízisét orvosolni kívánó megszorítások etnikai konfliktusokat szító korszakával zárul (Iordachi 2000)

titulálják őt. Ennek fényében fontos átgondolnunk eddig feltett kérdéseinket Ágnes identitásával kapcsolatban.

A Magyarországra való átköltözés megerősíti bennünk magyarságtudatának helyét, és talán elvethetjük asszimiláció felé való törekvéseit. A biográfia elemzés során felmerülő hipotézisek jól rávilágítanak arra, hogy nem igazi választásról van szó, amikor egy-egy biográfiai esemény során az egyéni reakciót az asszimiláció és ellenállás szemközti pontjai között kifeszített értelmezési horizonton helyezük el. Sőt talán még jobban megmutatja azt az elmesélt élettörténet során rögzíthető tapasztalatot, hogy a személyes identitás, így akár a református hagyomány, vagy a magyar identitás védelme nem feltétlenül annak *hangos* védelmében teljesebb ki (mint például Hosszú István története [Csalog 1989]), hanem éppen a rendszerbe belesimuló élet adja meg azt a békés teret, ahol *halkan* lehet ápolni ilyen szálainkat – finoman párhuzamba állítva a kádár-i alkuval. Látszólag, mint aki beletörődött sorsába, és belefáradt a sok támadásba és konfliktusba, a csendes alkut, a nyugalmat ígérő asszimilációt választja egy kis erdélyi városkában. Ugyanakkor ez szintén lehet a lehetőségek beszűkülése is: nem lehetett mást csinálni, és csak sorsszerűen halad a nagy narratíva uralma alatt, meg akarták menteni magyarságukat a további konfliktusoktól.

Mi lehet erre Ágnes reakciója? Romániában magyarként került kisebbségbe, itt pedig látszólag románként bélyegzik meg. Pedig az életüket hagyták ott [6], mégpedig úgy, hogy még most is hangsúlyos, hogy „*én akartam idejönni, én akartam itt élni*”. Az élettörténetet hiába az átköltözéssel kezdte, a fel-feljövő emlékek (“*Szép és teljes életünk volt.*”) és nosztalgia olyan képet fest a régi világról, a gyerekkorról, melyet nem sikerült túlteljesíteni a későbbi életben az átköltözés ellenére sem.

A helyzetre tekintve könnyen elfog minket a *lehetetlenség és átmenetiség* gondolata, mint értelmezési keret: költözésük feltételezett célja, hogy ne kelljen félteni magyarságukat, látszólag nem sikerült, így nincs mit szegénységükkel szemben pozitívként állítani. A jobb életkörülmények romániai képei már valóban egy múltbeli nosztalgiát jelentenek csupán, nem beszélve arról, hogy ott ugyanúgy sérülhet nemzeti identitásuk. Remélhetőleg ezek a megfontolások egy újabb fontos pontra világítanak rá vizsgálódásunkban: az előzőekben rámutattunk arra a hibára, hogy önálló és szabad választásként próbáltuk értelmezni a diktatúra által Ágnes személyiségét ért hatásokra adott reakcióit, melyek így mindig újraértelmezésre kényszerítették őt

asszimiláció és szegregáció között. Most talán beláthatjuk, hogy nem csak identitásához való viszonyát, hanem még identitását sem ő választja meg, miképpen környezete válik a legitim jelölővé („*énnekem nem szabad elfelejteni, hogy én 38 évig kisebbségbe éltem.*”). Feltételezéseink szerint ez a lehetetlenség, és sehova se tartozás, egy erős átmeneti állapotot okoz életében²¹.

Látszólag interjúalanyunk életének „nagy része” már megtörtént, mielőtt az interjú igazi témájához közelítenénk. Azonban, mint a következőekben remélhetőleg bebizonyosodik, minden mozzanatnak hatása van a kutatási témánkat érintve és így válik majd érhetővé kezdő gondolatunk, kérdésünk. Ágnes a kastélyban találkozik először fogyatékosokkal, bár Romániában végzett munkái sem nélkülözték a szociális kapcsolatokat és munkahelyzeteket. Mint védőnőként egy erdélyi járásban, mint a már említett mentősként az abortusztilalom idején nem szűkülhetett munkája a gyógyítás szakmai ismereteire. Az intézetben töltött két hónap után talál hasonló munkahelyet abban a városban ahol családja él, így nem kell kettészakadniuk, és ahogyan említette, azóta az interjú időpontjáig bezárólag ebben a kis intézményben dolgozik, ahol találkoztunk vele.

Az eddigi kérdések tapasztalatait figyelembe véve megpróbálhatjuk Ágnes történetét összekapcsolni a fogyatékos személyekkel foglalkozó munkahelyek élettörténeti momentumaival. Interjúalanyunk központi megjegyzését már említettük, nem csupán a totális intézményeket és a kitagolt otthonokat hasonlítja össze, hanem egy harmadik szint, a romániai élményei is belekerülnek az értelmezésbe: csodaként éli meg, ahogyan a fogyatékkal élő embereket Magyarországon kezelik. A „*meghalató intézetek*” keserű emlékei még ápolónői korából származnak, hasonlóan néha felvillanó emlékeihez [7]. Az is szembetűnő, hogy a kitagolt otthon olyan képként jelenik meg az elbeszélésben, mely az egykori otthont idézi: „*Egy parasztházat vettek meg, egy ilyen hosszú tornácos parasztházat és azt bővítették.*” Ebből következően Ágnesben gyorsan személyes kötődés alakul ki az új munkahelye és a „gyerekek” iránt, ön-reprezentációjában pedig egyértelműen szakmabeliként jelenik meg [8].

Ágnes nem csak az új szakmáját és környezetét szereti meg. Kapcsolata munkahelyéhez egy érdekes viszonyba kerül, mely segíthet elrendezni ez irányba tett hipotéziseinket [9]

²¹ Jelen esetben nincs idő annak megvizsgálására, hogy az Ágnes esetében feltételezett „sehova-se-tartozás” mennyire értelmezhető Turner liminalitást leíró struktúra nélküli állapotával (Turner 1997) – ugyanakkor a kutatás egy érdekes, további szálát jelentheti ez az irány.

Az idézet példa a fogyatékos személyeket érintő hátrányos megkülönböztetés során történő közösségvállalásra, de nem is egyszerűen közösségvállalásról van szó, az alanyunk úgy éli meg, hogy egyesül a gyerekekkel, nem közös, hanem azonos sorsról van szó, és a gyerekkel együtt éli meg az dühöt, amit mások vigyora jelent. Végiggondolva Ágnes eddigi élettörténetét szükségszerűen felvetődik identitását hátrányosan sújtó események nyomai – találunk-e egyértelmű kapcsolatot állandóan felmerülő hátrányos kisebbségi létében és a fogyatékos személyekkel való azonosulásban? Az elemzésünkben elég sok jel utal erre, azonban fontos megértenünk Ágnes elmesélt élettörténetében megjelenő önértelmezését is. Számára is bonyolult kérdésként jelenik meg az otthon, és nemzetiségi identitásának kérdése. Mikor hazatér megkeresztelni fiát a pap intelmei megérintik, és úgy érzi, hogy sok szálon kötődik szülőföldjéhez. Ugyanakkor kisebbségi létét 38 évre, vagyis a Romániában eltöltött időszakra datálja, eképpen Magyarországon már nem érzi magát kisebbségben, itt teljesedik ki és legitimálódik magyarsága [10].

Izgalmas momentum, ahogyan önmagát fegyelmezi, minduntalan emlékezve és emlékeztetve a „kisebbségi lét” hányattatásaira, hogy elkerülje azt a bánásmódot, aminek áldozata volt: „*sem a másságot nem ítélnem el*”. Ugyanakkor ebben nem csak megélt múlt szomorú emlékeinek belátása és kényszere él, ahogyan a fogyatékos emberekkel sem csupán a „sorsközösség” vállalásáról van szó. Amíg a felszínen, saját érvelésében egyértelműen morális indokok játsszák a főszerepet, élettörténetének elemzése megmutatja nekünk, hogy az az *átmenetiség, sehova se tartozás*, mely gyakran felbukkan életében a határok és a kisebbségi lét objektivizálásához vezet. A határok ilyen gyakori megsértése és megkérdőjelezése olyan perspektívát ad interjúalanyunknak, amely által a „kint is-bent is” élettapasztalatával egy nagyobb rálátással, könnyebben és toleránsabban dolgozza fel a kulturális különbségeket – mindazonáltal, hogy egyáltalán nem tünteti el a határokat. Kapcsolat kell, hogy legyen Ágnes azon tapasztalata között, hogy megfosztva a lehetőségtől, hogy megválassza identitását, mások által kijelölve kezelik élete során, és aközött, hogy így képes felfedni hasonló helyzeteket, ahol másokkal járnak el hasonlóan, többségi környezet által nevezik meg őket és a megnevezés kényszerítő súlya szerint kezelik őket. Fellazítva ezt az eredményt nagyon fontos látnunk azt, hogy az integráció bármilyen neme a folyamatos és elsőszámú, primer tapasztalatszerzés során vihető sikeresen véghez: a fogyatékos személyek térbeli és társadalmi integrációja mellett egy erős érvnek

bizonyul az interakciók számának növelése mellett. Ezen a már bemutatott kitagolás sokféleképpen segíthet.

IV. Zsuzsa története²²

Másik interjúalanyunk, az 50 körüli Zsuzsa²³ egy közép-magyarországi értelmi fogyatékosokat ellátó intézményben dolgozik. Az alábbi interjú is ott készült, mely körülménynek fontos hatása van az elbeszélés mikéntjére, így már itt hangsúlyozzuk, hogy torzító hatásával számolni kell.

A biográfiát nézve Zsuzsáról elmondható, hogy a hatvanas évek elején született egy közép-magyarországi településen. Szüleiről keveset tudtunk meg, édesanyja a negyvenes évek elején született, élete során két munkahelye volt: egy virágkertészet, majd pedig a postahivatal. Édesapja háttérével kapcsolatban is csak a munkahelyet ismerjük, a közeli akadémiai kísérleti gazdaságban munkás, gazdálkodó. Zsuzsa kettejük első gyermeke, húga nála három évvel fiatalabb. Az általános iskolát és az óvodát szülőhelyén végzi, tanulmányai mellett németül tanul, illetve a helyi Vöröskereszt alszervezetében aktív résztvevő. Korán elkezd kézilabdázni, ötödik osztály után már igazolt játékos. A középiskolát már a nem túl távoli megyeszékhelyen végzi és kollégiumban lakik. Ekkor az ottani kézilabdacsapatba jár, majd egy év múltán visszatér a hazaihoz. Az otthoni, fogyatékosokat tanító intézményben előkészítő a középiskola alatt. Azonban az iskola harmadik évének elején otthagyja a gimnáziumot, barátjával egy kis 30 m²-es albérletbe költöznek, felhagy a kézilabdával is. 1980-ban esküdnek meg, és ezévben megszületik fiuk. A szülés idő előtt történik, így az első heteit kórházban tölti kisfia, aki 8 hónaposan majd ismét kórházi kezelésre szorul. 1982-ben Zsuzsa szakmai gyakorlatot teljesít egy értelmi fogyatékosokat ellátó otthonban a szomszéd településen, majd ugyanitt ősztől rendes állásban dolgozni kezd, fiát óvodába adja. Érettségijét 1983-ban szerzi meg. Az albérlet kiváltására már a '80-as évek elején építkezésbe kezdenek férjével, OTP hitelt vesznek fel, végül azonban a telket eladják és készházat vesznek, szintén részben hitelből. 1986-ban költöznek be mostani házukba, és szintén ebben az évben megkezdí fia az általános iskolát. Zsuzsa továbbra is az

²² Az elemzésben nyújtott segítségért köszönettel tartozunk Ádám Zsuzsannának és Csánó Szabinának (ELTE Szociológia mesterszak hallgatói)

²³ a személy- és helységnevek (kivéve az interjúalany felmenői esetében) mind anonimizáltak, fiktívek

intézetben dolgozik, immár foglalkoztatás vezetőként. A rendszerváltás évében megszerzi a pszichiátriai szakápolói végzettséget, míg ezévben az intézet több lakója is elveszti munkáját a közeli tejgyárban, a privatizáció után bocsátják el őket. 1991-ben Zsuzsa feljebb lép a ranglétrán, intézetvezető főnövér lesz., tanulmányait is folytatja: szociális alapvizsgát automatikusan kapja meg²⁴, de vizsgát is tesz a szakápolói képesítésért. 1994-ben felvételizik az egészségügyi főiskolára, azonban sikertelenül, így mást tanul: felnőtt szakápolói képesítést szerez. A következő évben már sikerül bekerülnie, 3 évvel később megkapja diplomáját. Szintén 1995-ben intézetvezető főnövéri pozíciója véget ér, nem lép „tovább”. Fia a 90-es évek végén ér középfokú tanulmányai végére, nem tanul tovább. Az intézet 2000-ben elkezdi kiköltözni a kastélyépületből, ám Zsuzsa egyelőre még ott marad 60 lakóval. Ekkoriban már nem képi magát tovább iskolai keretek között, de 2004-ben egy tanulmányút keretében 2 hetet tölt Németországban az ottani fogyatékosokat ellátó intézményeket és foglalkoztatást megfigyelve. Az új épületegyüttesbe 2006-ban költözik át Zsuzsáék, azóta ő a telephely²⁵ vezetője. Jelenleg a szakképzettségi arányuk 100% illetve a fluktuáció is kicsi kollégái körében. Az intézetben 2012-ben 30 éves jubileumot szerveznek, melyre régi és jelenlegi lakókat várnak. Zsuzsa az idei szabadságolásakor egyik lakóját átvitte magához 1-2 napra, melyre korábban nem volt példa szakmai pályafutásában.

A vele folytatott beszélgetések alapján elmondható, hogy Zsuzsa történetében kiemelt szerepet kap a munka és a karrier, az élettörténet elbeszélése nagyrészt eköré szerveződik. Ugyanakkor fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a körülmények és a téma erősen befolyásolták az elbeszélte élettörténetet, a lehatárolás az otthon és a munka között nagyon tudatosan történt, a téma meghatározása nyomán „a kitagolás”-ra és ezzel összefüggésben a szakmai profilra fókuszált az interjúalany.

Zsuzsa gyerekkora - a biográfia adatait tekintve (kisvárosi élet, kézilabda, iskola) - egy önálló, a közösségi életben aktív, iskoláit rendben végző lány képét mutatja. Szülei az ekkor a 1968-as új gazdasági mechanizmus nyomán a jó korszakát élő magyar mezőgazdaságban (Somai, 2003) dolgoznak, ami ugyan főként Zsuzsa kisiskolás korát érinti, ám egy prosperáló közösséget sejtet egyrészt a település régiós helyzete, másrészt a fent említett időszak miatt is. Felmerül a kérdés, hogy szülei pályaválasztása milyen

²⁴ tíz, munkakörben eltöltött év után

²⁵ 4 darab ház az intézet mellett

hatással lesz a kislányra? Hiszen közel vannak a "földhöz" vajon ez ebbe az irányba mozdítja Zsuzsát vagy épp ellenkezőleg ezen túlmenő, inkább szellemi szakmát képzel el illetve szánnak neki? A lány helyi óvodába, iskolába jár, feltételezhetően húgára is ügyelnie kell – ez vajon hogyan alakítja viszonyukat későbbiekben? Érdekes, hogy mindketten járnak óvodába, az anyának valószínűleg nincs lehetősége (szándéka) a kertészet helyett az otthonmaradást választani. Zsuzsa a tanulmányaival normális ütemben halad, sőt külön foglalkozásra is jár (németet tanul) valamint kiskorától sportol is. A helyi közösségben híresen jó a kézilabda, így annak ellenére, hogy elsőre fiús választásnak tűnik a sportág, egyrésztől kézenfekvő megoldás, másrészt a lokálpatriotizmus jele is lehet, hogy ezt választja. Esetleges családi ráhatást is feltételezhetünk pl. apai részről talán szívügy a csapat.

A középiskola kiválasztását illetően tudjuk, hogy a községben nincsen ilyen intézmény, így helyet kell váltani a tanulmányok folytatásához. A választott gimnázium nincs messze²⁶, Zsuzsa mégis kollégista lesz. Talán az idilli otthon nagy kötöttségeit gondolja így lerázni (húg, csapat, szülők)? Az önállóságra való törekvés ugyanúgy meghúzódhat mögötte, mint egy pusztán racionális családi kalkuláció (ingázás költsége vs. kollégiumi-díj). Esetleg nem is egyből lett kollégista csak a kortárscsoporthatására kérte? Az utóbbi esetben – csakúgy, mint az önállóságra törekvés esetén – egy határozott és tudatos érdekérvényesítésről beszélhetünk Zsuzsa fiatal kora ellenére. A helyszínnel csapatot is vált, ám ez csak ideiglenesnek bizonyul, ami valamiféle kötődés iránti igényt jelezhet. Ugyanakkor az új edző érkezése után végleg abbahagyja a sportot. Valóban a személye miatt vagy ez csak ürügy? Ez utóbbira utal, hogy a gimnázium harmadik éve fordulópont más szempontból is. Ekkor ismerkedik meg Zsuzsa későbbi férjével, majd a tanulmányait megszakítja és albérletbe költözik. Ennek hátterében több minden is állhat: szülőkkal való konfliktus vagy esetleg terhesség? Ugyanakkor Zsuzsa azért a gimnáziumba – a szülők vagy saját előrelátása nyomán - levelezőn beiratkozva marad. A körülmények és lehetőségek nagyon más képet mutatnak innentől, ugyanakkor a lecsúszás-hipotézisünk nagyban függ attól, hogy a gyerekvállalás mennyire volt véletlen, a házasságot megelőző esemény. Ebben az esetben számolni kell a felelőtlenség kérdésével is, bár a döntés a gyerek megtartása mellett – amennyiben időben észrevették – értékítéletet hordoz és elköteleződést mutat,

²⁶ 33 km a távolság az igazi helyszínek között

a „lecsúszás ellenére” is. A költözés az önálló élet elkezdésének igényét ugyanúgy jelentheti, mint egy kényszerű lépést, de figyelemre méltó, hogy nem költöznek el másik községbe. Másik hipotézis lehet a szülők esetleges ragaszkodása a törvényes rendezéshez (házassághoz).

Elmondható, hogy Zsuzsa a korábbi életszakaszból a kamaszévei végére teljesen más helyzetbe került. Ráadásul a fia koraszülött lett, ami szintén egy nehéz időszakot jelenthetett számára, bár a szülőkkel való viszony rendezésében összekovácsoló szerepet is játszhatott ez az epizód. A fia később is átesik egy kórházi időszakon, mivel egy kisebb probléma (tályog) kezeléskor bent több fertőzést is elkap és elhúzódik a kezelés. Hogyan befolyásolták ezek az élmények a korábban az gondozó szakmával kacérkodó Zsuzsát? A GYES-en lévő Zsuzsa életéről úgy általában keveset tudunk azonkívül, hogy folytatja tanulmányait. Érdekes kérdés, hogy vajon igyekszik-e jól teljesíteni, látva az érettségi fontosságát vagy inkább csak letudja gyorsan? Hiszen végülis már fia születése előtt²⁷ is talált munkát, érettségi nélkül egy bölcsődében. Mindenesetre 1982-ben – fia 2,5 éves korában –, hogy az érettségit letehesse, ismét munkába áll, most a fogyatékos intézetben, mely nem messze van lakóhelyétől és ahol szakmai gyakorlatot teljesített előtte. Látszólag inkább szükségszerűen kerül ide Zsuzsa, a belső elköteleződés lehetőségét azonban fenn kell tartanunk. Ebben az évben fiát óvodába adja, ő maga pedig a bölcsődéhez képest még egy műszakkal is többet keres. Úgy tűnik tehát, hogy az 1-2 éves „lecsúszás” inkább csak átmeneti volt, a munka és tanulás folytatódott a lehetőségekhez mérten. Az intézetben Zsuzsa a ranglétra aljáról indul: kishővér illetve a foglalkoztatásban dolgozik, ami hipotézisünk szerint egy kellemesebb része az ottani munkáknak, mivel munkába járni a jobb képességű lakókkal lehet. A kastély melyben dolgozik, nemsokkal azelőtt váltott profilt, így általában jó képességű lakókkal rendelkezik. Ez mindenképp segíthette a szociális szakma iránti könnyebb elköteleződést, hiszen nem volt annyi súlyosan sérült lakó. Továbbá hozzájárulhatott ahhoz – az alacsony képzettség, rövidített munka iránti igény és a helyi munkaerőpiac jellemzői mellett - hogy Zsuzsa nem vált munkahelyet a kezdeti időben. Ugyanakkor a tanulást nem fejezi be, folyamatosan továbbképi magát ápolási területen. Ennek volt korábban is nyoma (különórák fiatalon, előkészítő a Bárczin), de belejátszhat a munkával összefüggésben álló karrier lehetősége, megszerezhető pozíciók iránti vágy is, valamint egyfajta „pályára állást” is jelezhet. Ez

²⁷ ennek pontos ideje kissé tisztázatlan, függ attól, hogy a várandósság ideje pontosan mikorra esik

végképp a „gödörből” való kilábalást mutatja, tudatosság és nem sodródás érződik a továbbképzés választásakor. Újabb gyermeket férjével nem vállalnak ekkor²⁸ – talán az anyagi körülmények konszolidálása miatt vagy a családi ház-beruházás okán – ami szintén tervező-rationális hozzáállást jelez. A költözés és a fiú beiskolázásának időszaka rendezett viszonyt mutat, elmondható, hogy státuszuk emelkedett, ha tetszik „kiküszöbölték a csorbát”. Azonban a megkezdett építkezést nem csinálták végig: készházat vásárolnak, ugyanúgy hitelből. Ennek oka a kalákában való építkezés lassúsága vagy teljes kudarca lehet, melyet az informális szférában való sikertelenség okozhatott (fiatalságuk és ezzel összefüggésben kapcsolathálójuk szerénysége illetve a kevésbé dörzsölt hozzáállás a kádári maszekekhez).

Zsuzsa emelkedik a ranglétrán és egészen intézetvezető főnövéri posztig jut, és további képesítéseket is szerez, ám munkahelyet nem vált. Vajon mennyiben támogatja a munkáltató a képzését illetve talán ő írja elő? Mi az, ami miatt ennyire kötődik az intézethez, hogy a kvalifikációi ellenére sem megy máshova? Hogyan egyeztetni össze a magánéletével a tevékeny hétköznapokat? A rendszerváltás – valószínűleg mivel foglalkoztatás vezető – a munkakörülmények változásával kerül kapcsolatba Zsuzsával, jelesül, hogy a korábbi foglalkoztatóik (tejgyár, TSZ) elbocsátják a fogyatékos munkásokat. Ez nemcsak szakmai kihívást jelent, de saját félelmeit is beigazolhatta a Változás(ok) kapcsán. Ugyanakkor a további előmenetel azt tükrözi, hogy megoldotta a feladatot. Ez újabb csúcspont, mert bár nagy társadalmi és gazdasági transzformáció zajlik, ő nem veszítette el állását, sőt emelkedett a ranglétrán. Hogyan éli ezt meg: élvezi, a hatalmát és hogy saját képére formálhatja az ellátás ráeső részét vagy inkább nyomasztja a felelősség? Ha ennyire ambíciózus, miért nem váltott? A szakmai csúcspont mellett úgy tűnik, hogy nagyjából rendben mennek a dolgok otthon is - bár férjéről nincs információnk - hisz fia jól tanul az iskolában. Először hetedikes korában nem lesz kitűnő, de kérdéses, hogy Zsuzsa ennek akkor mekkora jelentőséget tulajdonított. Esetleg csak utólag jelölte meg ezt a dátumot, mint fia „lecsúszásának” kezdetét? Mennyire aggasztotta ez akkoriban?

Már 3 éve főnövér mikor megpróbál egy vidéki főiskolára bejutni, ám ez sikertelen a közepes érettségije miatt. Tehát már a diplomát tűzi ki célul, kérdéses, hogy öncéllal, vagy a főnövéri pozíció megtartása miatt? Zsuzsa a kudarc ellenére a tanulási igényét

²⁸ mint kiderül később sem, de mint fiatal házaspár itt lehetne nagy valószínűsége, hiszen fiuk még kicsi

kielégítendő (vagy, hogy felmutasson valamit a munkahelyén?) felnőtt szakápolói képezést szerez. A folytatásban azonban a karrier ív megtörik: 1995-ben az intézetvezető főnővéri posztról távozik, de nem magasabb pozícióba²⁹. Lehetséges, hogy nem volt megfelelő a végzettség, amit szerzett, de nem zárható ki, hogy személyes ellentétek (családi gondok?) vagy egy munkahelyváltás előkészítése áll a háttérben. Sőt mivel ebben az évben már felvételt nyer a főiskolára, így az időigény is lehetett az oka a főnövérség abbahagyásának³⁰. Érdekes egybeesés, hogy egyszerre tanulnak fiával: amíg ő középiskolás, addig anyja egyetemre jár. Zsuzsa munkarendje – annak ellenére, hogy már nem főnővér – valószínűleg sűrű, 3 hét munkát követ 1 hét tanulás a távoli főiskolán. Nem egyszerű, feltehetőleg a családi támogatás elengedhetetlen ehhez – mi lehet a férj szerepe? Az is felmerül, hogy valóban nagyobb szakmai előrelépést tervez – esetleg a főnővéri pozíció elvesztése miatt „csak azért is” jelleggel demonstrál. Mindenesetre 1998-ban 4-es átlaggal, 5-ös szakdolgozatvédéssel elvégzi az iskolát és diplomás ápoló lesz. Fia is befejezi az iskolát, nem folytatja tanulmányait, inkább pincérként kezd dolgozni. Önkéntelenül is feltűnik a kontraszt, mely azonban nem feltétlenül jelenti a családi feszültséget. Lehet, hogy Zsuzsa példáját látva fiának az „élethosszig tartó tanulás” vagy éppen az „életből tanulás” megszokottnak tűnt, nem érezte sürgető szükségét a továbbtanulásnak. Esetleg tervezte azt hosszabb távon. De figyelembe kell venni, hogy ez nem feltétlen volt tudatos választás, talán a szabadabbra eresztett középiskolai évek (anyja tanul és dolgozik) során nem a tanulás felé fordult, vagy esetleg a kortárscsoport miatt (rossz körökbe kerül?), de mindenesetre hiányoznak az eredmények. Ha ez utóbbi igaz, úgy felmerül Zsuzsa anyaszerepben beálló kudarca.

2000-ben megkezdődik az intézmény elköltözése, de Zsuzsa még 2006-ig a kastélyban marad 60 lakóval és az ápolócsapat vezetőjeként dolgozik. Ez sok motívumban hasonlít a főnővéri pozícióra, mivel a kastély és az intézet nem tőszomszédok, az ellenőrzés nem állandó Zsuzsa felett. Megint elmondhatjuk, hogy a képezései és tapasztalata ellenére még mindig nem vált, ám a korábbi vezető szerep ismét előjön, tehát feltehetőleg nem nyomasztja a felelősség. Az is elgondolkodtató, hogy miért maradt a kastélyban, hiszen ez egy elszigeteltebb munkakör, mégha nyugodtabb is. Lehet, hogy intézeten belül rendült meg a pozíciója vagy a kastélyhoz kötődik annyira, hogy halogatja az átköltözést, amíg tudja? Ennyire ódzkodna a változástól? Ezen időszakban egy

²⁹ feltehetően korábbi pozíciójába lép vissza ám a pontos körülmények sajnos nem ismeretesek

³⁰ ez pontos dátum nélkül nehezen eldönthető

németországi tanulmányútra is eljut Zsuzsa, ahol a látottak nagy hatást gyakorolnak rá³¹. Ez a „kiküldetés” jelezheti szakmai megbecsültségét, így gyakori emlegetése saját „jelentőségteljes” pozícióját is mutatja. De az is fontos, hogy a diplomázása óta ez az egyetlen olyan esemény, ami tanulással kapcsolatos, így ez is okozhatja a gyakori említését (ez a legfrissebb szakmai tapasztalata).

A 2000 utáni időszakban már legtöbb mai kollégája csatlakozik az intézethez, a lakók szüleivel indított közös táborokat pedig mai helyszínükre kezdik szervezni. Mindkét esemény állandó pontokat mutat, amik közel 10 éve Zsuzsa életének elemei, a mai munkahelyi és hivatásgyakorló közösség alapjai. A 2006-os helyszínváltozás nem változtat a pozícióján, tulajdonképpen átmenti a kastélybeli állapotokat. Ekkor sem dönt a kilépés mellett és a nagyházba se kéri át magát, pedig 6 év után felmerülhetne a változatosság iránti igény. Vajon miért? 2-3 éve Zsuzsa részt vett egy közösségi site-on zajló vitában, ám véleményét nem igazán osztották a Down-kóros gyerekű szülők, akik lelencnek titulálták a fogyatékos otthont. Ez csalódottságra adhat okot, ugyanakkor egy kisebb felsőbbrendűségi érzést is adhat Zsuzsának („nem értik meg”), amellet, hogy a külvilággal szemben újabb³² negatív élmény. Szintén ekkoriban látogatnak vissza a már kikerült lakók, akik közül többnek egészséges gyereke van. Ez mindenképp pozitív megerősítést ad: mégiscsak elértek valamit, jól működik ez a nagyintézményi rendszer. Az interjú készítésekor (2012 első fele) Zsuzsa édesapja meghal. Róla kevés információnk van, mivel felesége 70 éves, vélhetően ő is benne volt már a korban, halála ennek ellenére lehetett váratlan. Alighanem sok dolgot átgondolt ennek kapcsán Zsuzsa, hiszen jó viszonyuk volt és ő az első szülője, akit elveszít - ám ezt a réteget nem osztotta meg az interjú során. Az idei év egyetlen biográfiai eseménye, hogy egyik gondozottját 30 évnyi munkája során először hazavitte. Ennek oka a személyes szimpátián kívül alighanem egy attitűd-váltást jelez, melyben lehetséges, hogy szerepet játszott a kiscsoportos ellátás pár évvel ezelőtti bevezetése, hiszen így jobban alkalma nyílt megismerni az egyes lakókat, nagyobb tér nyílt a személyes kötődésre.

A következőkben azt próbáljuk bemutatni, hogy életében az otthon és az intézet közti lehatárolás – melyre nagyon törekedett – sokszor nem tökéletes. Az életút és az annak nyomán előtűnő önkép sérülékeny embert mutat, akit a fogyatékosok intézeti gondozása két részről is kielégít: az intézmény egyrészt ambícióinak biztosít terepet, másrészt

³¹ bár lehet, hogy a téma-vezérelt narráció miatt tért vissza gyakran az interjúban ez az esemény

³² pl. a rendszerváltás után

védettséget nyújt a külvilág kiszámíthatatlanságaival szemben. Zsuzsa életében kulcsfontosságú a stabilitás, melyet a munkahely látszik megadni. Kérdés, hogy a szakmájához milyen viszony fűzi (megszokás vagy hivatás?), mivel ezt nagyban befolyásolták a nagyintézményi ellátás jellegzetességei, ugyanakkor személye itt kapcsolódik a kitagolás jelenségéhez.

A 17 évesen megélt „törés” mellett az Intézetbe kerülés tekinthető életében fordulópontnak. Ezek az elbeszélésben is neuralgikus pontok, ám a körülmények és a téma miatt az első rejtetten maradt a második interjú alkalomig, amikor szintén nem a „lecsúszás” volt erős az interpretációban. A munkahely és a munka rendkívül hangsúlyos a főnarratívában: az intézménybe kerülés dátumával kezdi Zsuzsa az élettörténetét, és ennek függvényében jelennek meg a magánélet elemei is.³³ Érdekes, hogy a megszerzett pozíciókat és az elért eredményeket is egy tudósításban, felsorolásszerűen említi meg („*segédápoló, foglalkoztatás vezető, intézetvezető főnővér, telephelyvezető*”, illetve „*általános ápoló asszisztens, pszichiátriai ápoló-gondozó, felnőtt szakápoló, diplomás ápoló, szociális alap- és szakvizsga*”³⁴), ami hangsúlyt ad az elért eredményeknek, eredményorientált magatartásra utal. Ezzel kontrasztban áll az „*akkor még a kastélyépületbe’ laktunk*” személyes, közösségvállaló hangneme, illetve hogy a körülmények és kitagolás leírása során közösségről, családról beszél („*a 140-es szám egy olyan szám volt, ami * ami tulajdonképpen egy családot jelentett.*” - „*ha akarom (...) akkor (...) a második családom*”). Az Intézettel kapcsolatos narratívák során – később is - a többes szám első személy gyakran fordul elő („*laktunk*”; „*dolgozunk*”, „*idejöttünk*”, „*otthon vagyunk itt*”), úgy érezzük, többről van szó, mint munkaviszony, ez sokkal inkább hivatás. Másodszor már a „*laktunk*” kifejezésre ő maga is reflektál, de éles a kontraszt: „*én nem vagyok munkamániás*”. Védekezik, a túl szentimentális hangnem sem a nagy intézményekkel kapcsolatban nem „elfogadott”, sem a professzionalitásba nem fér bele – gondolhatja³⁵ - még ha védekező hangsúlyt kap is („*Remélem legalább is*”). Racionalizálni próbál, de több kifejezése utal szerepkonfliktusra („*gyerekek*” - „*lakók*”), szereptávoltásra („*kollégák*” - „*mi*”). A kitagolással kapcsolatos bevezető jellegű tudósítás után említi meg először a családját,

³³ a Super-i értelemben vett öndefiníció és az életpálya szivárványmodellje alapján, lásd erről bővebben Szilágyi Klára (2000) *Munka- pályatanácsadás mint professzió*. Kollégium Tanácsadó, Szolgáltató Kft., Budapest

³⁴ a végzettségeket már nem a főnarratívában sorolja, hanem az első visszakérdezés után

³⁵ ez a körülményekből fakad, hiszen a téma adott

bár mindössze felsorban³⁶ közli velünk családi állapotát majd rögtön visszatér a „második család”-hoz. A főnarratívában fiáról beszél többet („*férjnél vagyok, egy nagy fiam van - - És mikor idejöttem még kisfiam volt*”), de ekkor is az eltelt időre utal, nem a kapcsolatukra. Mintha a felnőtté válás hirtelen történt volna, elrepült vagy elveszett számára az idő? De ez csak igazolás, hogy van élete az intézetén kívül, igazából továbbra is a munkahelyéről kíván beszélni. A lehatárolást is megteszi, melyet a személyesebb hangnem után szükségesnek érez: „*mi nagyon szeretünk itt dolgozni, de mi itt csak dolgozunk – Ha szívünk-lelkünk benne van * mert benne van, akkor sem tudom azt, amit ő (a szülő) szeretne*”. Látható, hogy ekkor az Intézet „rezonőreként” nyilatkozik, a személytelenséggel teremtve meg a professzionalitást.

Zsuzsa elbeszélésében a munkahelyváltás lehetősége nem merül fel, két ponton jön csak elő, egyrészt mint egy korábban használt fenyegetés³⁷, másrészt saját jellemzése kapcsán említi, hogy próbálkozhatna mással („*van elég papír*”). A 30 éve tartó lojalitás véleményünk szerint egyrészt a fiatalkori törés ellenpontja. A stabilitás mindennél fontosabbnak tűnik Zsuzsa életében, természetesnek tűnteti fel, hogy nem vált. A változás negatív megközelítését először a 2006-os átköltözést kommentáló félmondata láttatja: „*Tehát két nap alatt átköltöztünk --- az borzasztó rossz volt ((nevet)) / nagyon rossz volt*”, melyből nagy feszültség süt. A munkahelyi körülmények ezen átalakulása mély nyomot hagy benne, hiszen „*sok év köt a kastélyhoz*”. Az időfaktor ezután is többször előkerül, kirajzolódik egy jellegzetes kontraszt a régi és mostani állapotok szembeállításával. Így lesz a zárt intézmény a vissza nem térő – idealizált – múlt után a folyamatos változások ellensúlya. Ennek fő példája az elbeszélésben a rendszerváltás negatív összefüggésben való említése. A váltást Zsuzsa annak ellenére szkeptikusan szemléli, hogy személyesen ő akkor karrierje csúcsán volt, inkább a közösség egésze nevében nyilatkozik arról, hogy ma csak „*szaladunk azután ami régen megvolt*”.

A munkához való viszonyáról sem a saját karrierje kapcsán meséltekből tudjuk meg a legtöbbet, hanem a gondozottak és az Intézeti foglalkoztatás leírásából. Mikor intézetbe kerül dolgozni járnak a gondozottakkal a TSZ-be. Ezt az időszakot nemcsak az integrációval és kitagolással köti össze („*na az például egy integrált munkahely*”), de megjelenik az a fajta – kissé eltúlozva szocialista erkölcsnek nevezhető - morál is, mely

³⁶ hangsúlyozzuk, hogy a munkahelyen készült interjúkban gyakran billen el a hivatás felé az elbeszélés

³⁷ a közeli gyerekfoglalkoztatóba kéri át magát, de mivel nem szereti a kicsiket annyira, így nem gondolta komolyan

alighanem egész életútján mozgatórugóként szolgált („*tehát nem csak úgy voltunk: és fizettek, hanem: valóban jött a teherautó, aláállt a ---- csiga alá és akkor mi raktuk*”). A fogyatékosok foglalkoztatásának kedvező szocialista gazdaság pozitív összefüggése csak erősödik a tejgyár privatizáció utáni 1990-es leépítésével („*mi voltunk az első áldozatai ennek a dolognak*”). Kiemelendő továbbá, hogy nem is nevezi nevén a rendszerváltást. A szemlélete, hogy „*hasznosat kell csinálni*” [11] amit a munkája során alkalmaz, saját magának is mérce volt, a tanulás és a munka is kötelezően választható opcióként tűnik fel az életében: „*nekem akkor (1982 – L.K.) muszáj volt * eljönni dolgozni*”. A tanulással kapcsolatban bár saját elhatározását hangsúlyozza, megemlíti édesanyja örömét afelett, hogy diplomás lett - így alighanem szerepet játszott törekvéseiben egyfajta igény a megfelelésre és a korai botlás kompenzációjára. Az 1982-es fordulópontnál hangsúlyosan szerepel a fia (tk. a család): az óvodáztatás és a „*muszáj volt eljönni dolgozni*” összekapcsolódik. Zsuzsa kvázi véletlenként interpretálja az Intézetbe érkezését, a szükség vezette ide [12], de mint a következő alkalmakkor kiderült, itt a gimnázium befejezéséhez szükséges követelmény volt a munkábaállás [13] - ám az első elmeséléskor nem derült ki, hogy ő nem érettségizett le ekkoriban³⁸.

Tény, hogy 1982-es munkavállalásban a kötelesség motívum jelenik meg, mint fő magyarázó tényező. Az önállóság anyagi feltételeinek megteremtése is kényszerít – bár GYES még járna félévig – az iskola be nem fejezése azonban megengedhetetlen. Úgy láttatja, hogy kézben tartja az eseményeket, munkát akart és talált is, más nem számít (hogy előtte mit csinált, miért kellett munka stb.) – megjegyzendő, hogy ez részben az interjúzónak szól, részben viszont öngazolás is. Ekkor jön elő ismét a tanulás is, mikor már a munkákat elmondta, felsorolja az iskoláit is – csak hogy ne a családról kelljen beszélni? Mindenesetre a tanulás szeretete áll ennek a pár sornak a középpontjában [14] hangsúlyos kifejezés az „új” [15]. Tehát míg mindenből inkább a régit preferálja, most úgy tűnik, éhezik az újdonságokra. De ehhez kell a rutin, a „malom”, egy bázis, ahol kiszámíthatóak a dolgok. És úgy tűnik, hogy ez nem a család, hanem az Intézet, azaz a második család (a közösség, a „csapat”).

Zsuzsa esetében a munkájával erősen összekapcsolódó önértékelésről és ezzel összefüggően önmeghatározásról beszélhetünk [16]. Egy autoriter jellem rajzolódik ki ebből, ami a nagyintézményi körülményekkel kölcsönhatásban létezik, és ez a látásmód

³⁸ Feltehetően a beszélgetés elején még bizalmatlan volt és megpróbálta kikerülni a kínos, és túl személyes vonást (az intézeti szerephez nem illik).

jut kifejezésre a kitagolással kapcsolatos aggályoknál is. Zsuzsa többször nevetve beszél a munkával kapcsolatban vagy az intézeti körülmények leírása során, ez zavartságra utal. Az eltávolítás mellett ugyanakkor a feszültséget is tompítja, a keserédes nevetés kicsit fanyar humorral tulajdonképpen a közép-európaiság egy jellegzetes nyomaként is felfogható. A magánélet nehézségeinek – identitás keresése fiatal anyaként, anyagi gondok – sajátos megoldása az intézeti védett világban felépített karrier. Mint mondja *„arra azért mindig büszke voltam * hogy elhitték nekem * velem egykorú gyerekek elhitték nekem, hogy az <jó amit én mondom>.”*. Úgy érzi, elért valamit, amivel úgy tűnik főként magának felelt meg, bár ezt úgy állítja be – és részben úgy is éli meg –, mintha a kívüllátnak kellett volna bizonyítania.

A kitagolással kapcsolatban számára a munkába való integráció lenne kíváncsi – ezzel összefüggésben a kitagolás anyagi aggályai nagyon hangsúlyosak [17] – míg a „magánélet” a fogyatékosok szempontjából a kényelem dimenziót meríti ki [18]. Ez a vélemény azonban érhető Zsuzsa életének ismeretében, számára az önmegvalósítás a hivatáson és a munkán keresztül történt. A két terület összehangolása, a sajátos képet kirajzoló, több ponton megtörő (16 évesen férjhez menetel, tanulmányok megszakítása, gyermekszülés, később az intézetvezető főnövéri pozíció megszűnése) de alapvetően felfelé ívelő életpálya az elbeszélte élettörténetben szerepkonfliktusokkal terhelt képet mutat. A különböző szerepekből adódó feszültségeket és ezzel járó súrlódások problémájára a szerepek halmozásából adódó privilégiumokon túl (anyagiak, énkép megerősítése) az összetett szerepek képesek megoldást nyújtani (egyik helyen leszek sikeres a másik helyett) [szerepakkumulációs elmélet (Nagy, 2001)]. Zsuzsa esetében a munkavállaló, vezető, segítő, tanuló, anya és hitvesi szerepek hangsúlyosabbak, mint a származási családjához köthető testvéri, gyermeki szerepek, ezek a főnarratívából teljesen hiányoznak. Későbbiekben - szintén a bizalmatlanság okán - bár megtudunk részleteket a származási családról (akik „pörgős”, szangvinikus emberek, anyjával pedig harmonikus a viszonya [19]), igazán történeteket csak az apjáról mesél (akihez szintén nagyon jó viszony fűzte), ám a visszakerésznél félreértés történik³⁹, és ezeket nem bontja ki, helyette a húgáról beszél (vele viharos a kapcsolata).

³⁹ A félreértés tisztázása a narratív interjútechnikába nem fér bele, mindenesetre jelzi, hogy nem kívánt apjáról beszélni illetve a húgával kapcsolatban kíváncsi volt ki valami, alighanem tudatalatti „elvétekről” van szó.

Itt térhetünk rá a számtalan önreflexió megnyilatkozására, mellyel az elbeszéltelettörténetben Zsuzsa a saját személyére reflektál. Ezek a magyarázatok, értékelések gyakran fordulnak elő a személyes kapcsolatokat érintő elbeszélésekkor (főnökökkel való kapcsolat, házassága, szülőkkel való viszony, családi kapcsolatok), tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy ezen keresztül kapunk képet arról, hogy ő a világot látja (illetve saját magát benne). A következőkben a kapcsolatairól lesz szó és arról, hogy a kemény és tudatos karrierépítés mögött milyen magánembert találunk⁴⁰.

A narratív interjú során az első „személyes” megnyilatkozása fiával kapcsolatos [20]. A saját karriertervei és látásmódja nála nem találtak fogadtatásra – sajnos férjéről nem tudjuk, mivel foglalkozik illetve milyen szerepet töltött be a fia nevelésében – és ez bevallottan kudarc Zsuzsa számára, az interjú alatt többször is „kibukott” belőle, mint ahogy a magyarázat, „*de hát így boldog*” is minduntalan elhangzott. Akkor is előkerül fia foglalkozása, mikor férjhezmeneteléről beszél, hiszen párhuzamot von saját viselkedésével, mikor sokkolta szüleit párválasztásával, sőt kiderül, hogy makacssága miatt lett csak házasság [21]. Itt látható, hogy a feltételezett „lecsúszást” tulajdonképpen – bár részben igaz, hiszen minden „*másképp alakul*” hatott volna – egy iszonyú nagy önérvényesítési akarat ellenpontoz, a nagy bizonyításkényszer miatt (is) kerülhették el a végleges leszakadást. Emellett ez az epizód Zsuzsa jelleméről is sokat elárul, hiszen annak ellenére, hogy „*Sok barátom volt, fiú*” ő mégis ezt a férfit választja ’csak azért is’. A kérdésre, hogy sokan forgolódtak körülötte saját nőiségéről beszél, melynek nyomán ismét a rendhagyó magatartás kerül középpontba [22]. Ezek a motívumok az apai hatásra utalnak – ő „*nagyon szerette a gépeit*”- ugyanakkor erősen kontrasztos az elmesélés (negatív megközelítés, milyen *nem* vagyok). Zsuzsa valószínűleg ebben a különbségben is megleli annak magyarázatát, hogy miért „*nehéz ember*” vagy miért „*nem normális*”, ahogy többször is elhangzik. Ez lehet egyrészt rejtett felvágás – érdekesebbé teszi magát – ugyanakkor egy mélyebb, az átlagtól elütő ember válságát leplezi inkább a viccelődő „*nem vagyok normális*”-monológ (odamennek hozzá az aluljáróban; könnyen megnyílnak neki; a pszichiátrián szeretett dolgozni; nem zavarja, hogy súlyosabban sérültekkel dolgozik stb.). Ezt az ellentétet a „normalitást” jelképező szülőkkel szemben is megfogalmazza [23]. A szülők (azaz a külvilág) és a saját konfliktusát emeli ki az online vita esetében is, ahol nem hallgatják meg, illetve

⁴⁰ ismételtelen el kell mondani, hogy a téma – mivel Zsuzsának határozott véleménye van a kitagolásról – illetve személyisége folytán a munkahelyi körülmények nehezítették ennek a kibontását

rosszakat mondanak a nagyintézményekről, lebecsülve a munkáját. Ez magyarázhatja a kitagolással kapcsolatos meglátásokat [24], ahol rájátszik a kint-bent ellentétpár normatív jellegére, másrészt megint személyesen veszi érintettnek magát (bár ez a szociális szférában nem szokatlan, a munka jellegénél fogva, hiszen az altruizmus „napi munkaeszköz”).

Ez pedig jelzi ismét, hogy az *ilyen* [24, 26] embereknek jobb védve lenni, egy olyan helyen ahol kiteljesedhetnek, amit saját képükre formálhatnak, és ami Zsuzsa számára jelenleg a nagyintézményt jelenti. Itt a vezetői ambíciók kibontakozása ellenére is kiemelt tényező - ahogy a kézilabdánál is - a közösség. Bár a sporttal kapcsolatban a versengés élvezetét is említi [27] és a teljesítmény-orientáltság a túrázás kapcsán is előjön („*nekem ebbe is az a lényeg, hogy A-ból B-be eljutni. Tehát a teljesítmény csak*”), így látható, hogy a foglalkoztatás integrációban betöltött szerepe miatt ennyire hangsúlyos Zsuzsánál, valamint magyarázhatja, hogy a kitagolással kapcsolatos fenntartásait (hiányos koncepció-átvétel, anyagiak) miért elsősorban a praktikumok és nem az elvek mentén fogalmazza meg.

A közösségi léttel kapcsolatban érdekes az edzővel illetve a későbbi főnökeivel kialakult viszonyok egyaránt nehézkes alakulása, mely szintén a „különc” szerepét erősíti. Két jellemző pontot idézünk, elsőként az új edzővel kapcsolatos kommentárt [28], mely rávilágít, hogy nagyfokú ön- és igazságérzet jellemzi Zsuzsát, illetve hogy a hierarchiában elfoglalt pozíciója nem tartja vissza véleménye kifejezésétől. A főnökökkel való kapcsolatok kezelésekor saját makacsságára tudatosan reflektál [29], és egyfelől hálás nekik a megértésért [30], másfelől viszont saját szerepét a konfliktusokban kicsit alábecsüli [31]. Úgy tűnik, hogy személyében egyfelől megértést keres, másrészt nem fél a konfrontációtól. Az intézetvezetéssel kapcsolatban – hiszen maga is vezető beosztású – egy fontos ponton viszont nagyon megértő: tapasztalatból beszél (mint intézményi dolgozó és mint rendszerváltást átélő), mikor az autoriter-demokratikus ellentétpárt említi [32] - ezzel felhívva figyelmünket a kitagolás esetében egy társadalmi áthallásra.

Zsuzsát a nagyintézményi forma feltehetőleg sok szempontból függőségi helyzetbe hozta, némileg a totális intézményekhez hasonló módon: egyrészt bürokratikus-szervezeti szerepe van (*vezető*, az autoriterebb módok pedig hatékonyabbak), másrészt az emberközeli viszonyokat szereti a „nehéz természete” miatt, illetve mert nem felejt

el, honnan jött (*közösség*). Ráadásul ez a szerepkonfliktus kiegészül magánéleti nehézségekkel (húgával és fiával ellentmondásos, míg férjével inkább csak megszokott viszonyokkal). Ezek nehezen feldolgozhatóak, sőt az egyik gondozottjával mostanában kialakult személyesebb viszony arra utal, hogy a professzionalizmus fenntartása 30 év után még egy ilyen szakembernek is nehézséget okoz, állításunk szerint legalább részben az intézményi működés személyiségre tett hatásai miatt. Másoktól „*nem vesz el*” semmilyen kivételezéssel – állítja - és talán pont a részben kitagolt ellátás hozadéka, hogy kialakulhatott ez a kötelék. Valójában azonban épp a két ellátási forma közti félúton álló megoldás miatt kerül nehéz helyzetbe az a gondozó, aki átlépte a gondosan felépített otthon-munka határvonalat.

V. Konklúzió helyett

A magyar kitagolás folyamata a társadalmunkról többet árul el, mint szeretnénk és mintsem pusztán szociálpolitikaként elemezni engedné magát. A két interjúalanyunk életútja meglehetősen különböző, életük más-más szakaszában találkoztak a fogyatékos üggyel, más egyéni habitussal és tapasztalattal rendelkeztek, a mai magyar társadalom más-más szegmensét nyitják meg. Mint láttuk Ágnes esetében a kisebbségi lét, a „sehova-se-tartozás” élménye az, ami segíti lebontani benne a különböző társadalmi csoportok köré mesterségesen konstruált, hátrányos megkülönböztetéseket, és így fejleszti ki a toleranciát. „Kívülállóságában” kötődik a gondozottakhoz, a velük való kapcsolat és együttérzés motiválja munkájában. Az elbeszélésében központi szerepe van a Romániából való áttelepülésének: az élmény ugyan életútjának „csak” kiindulópontja, de végig vezérfonala marad az elbeszélésnek, melyben szembesülnünk kell Ágnes életének tragédiájával, hogy csak kisebbségi létek között tudott választani.

Ezzel szemben Zsuzsa a szocialista rendszerben szocializálódott intézményi függőség összetett példája. Élete „kevésbé kalandos”, hiszen a kádári vidéki Magyarország prosperáló régiójában nő fel. Neki fogyatékosok gondozása szenvedéllyel végzett munka, itt találta meg a maga sikerélményét: karriert futott be annak ellenére, hogy már kamaszként családot alapított illetve karakteres személyisége gyakran keverte konfliktusokba. A tervezés és céltudatosság ugyan hangsúlyos eleme az elbeszélte élettörténetnek, mégis úgy tűnik, hogy az intézet védelme és kiszámítható terepe adja

életének stabil keretét⁴¹, hatalmi ambíciói illetve saját nehéz természete miatt professzionálisan és érzelmileg is az intézményre illetve a benne élőkre utalt.

A félreértések (mit is értünk kitagoláson?) és érdekkonfliktusok mellett az is megfigyelhető a témával kapcsolatban, ami makroszinten máshol is megmutatkozik: az átmenetiség problematikája a mai magyar társadalomban. A félutasság – és itt nem a nyugat-kelet lejtő értelmében⁴² - a lebontás és felépítés megszakadt folyamatában nehézségeket okoz számos nagy ellátórendszer esetében. Ami még ennél is fontosabb azonban, hogy nem pusztán intézményi (szakpolitikai) inkonzisztenciákról van szó (hasonlóan pl. az egészségügyhöz vagy a nyugdíjrendszerhez), hanem ezzel összefonódva olyan értékekről és mintákról, melyek egy régi rendszer szocializációjának termékei. Az „állambácsitól” a Kádár-rendszerben elvárt biztosítások sokasága nyomán egyfajta gondozott-gondozó viszony - ha a példánknál maradunk – alakult ki valódi állampolgári viszony helyett. A „szocialista erkölcs” mely a munkát tette központivá alighanem megtette a hatását a munkamorálra, ugyanakkor a második gazdaság és az ehhez – is - szükséges ügyeskedés olyan ellenpontot épített ki, melyben a „félutasság” értékke avanszált.

Hogyan tagoljam ki azokat a fogyatékosokat, akiket az intézményi életre készítettek fel eddigi életükben? Hogyan legyenek önálló és autonóm, ha eddig nem ezt láttam? Hogyan váltsak rendszert? Kivel váltsak, ha egyszer a fogyatékosokkal sorsközösséget vállalók maguk is félnek a változástól? A párhuzam nem véletlen, a szabályozott és autoriter otthon – ami néha büntet, de meg is véd - és a nagy ismeretlen – ami felelősséggel és kiszámíthatatlansággal jár - közti választás egy szellemileg ép embernek is nehéz. És sajnos a többségi társadalom se talált olyan utat a rendszerváltáshoz, mely ne múltjában és tanult mintáiban gyökerezett volna.

A kitagolás megvalósításánál tehát elengedhetetlen hangsúlyt fektetni az anyagiak előteremtése és a koherens szociálpolitikai ösztönzők megalkotása mellett egy új mentalitás meghonosodására. Ennek módja lehet, hogy a most szenior intézeti dolgozók, a nagyintézményekre szabott rendszerben felnőtt gondozottak és a Kánaán-t

⁴¹ az interjú munkahelyi volta miatt a család élettörténetbeli gyenge szerepét nem lehet egyértelműen magánéleti kudarcként értelmezni

⁴² bár az érdekes ellenpárt mutatnak Zsuzsa németországi emlékei és Ágnes romániai tapasztalatai – ahonnan tulajdonképpen – a szocialista! – Magyarország az aranyközéput is lehetne (természetesen mivel időben eltérő korszakokról van szó, az összehasonlításból nem szabad nagy következtetéseket levonni, talán csak annyit, hogy ma már valószínűleg nem akkorák a különbségek a régiók között)

már megláttni hivatott – és remélhetőleg erre képzett - új generáció közt aktív és nyitott párbeszédet indítunk, melyhez a források (pénz, idő és tudás) biztosítását a szociálpolitika kiemelt részévé tesszük. Hisz a „peremvidéken” dolgozók tapasztalatainak és motivációinak megértése kulcsfontosságú az intézményi változás sikeréhez.

Irodalomjegyzék

Boia, Lucian (2001): Romania. Borderland of Europe. London: Reaktion Books

Budapest Intézet (2012) néven hivatkozott: Verdes Tamás – Scharle Ágota – Váradi Balázs (2012): Intézet Helyett. A fogyatékos személyeket támogató szociálpolitika megújításának lehetséges irányairól. Budapest Intézet – Társaság a Szabadságjogokért. Elérhető: http://tasz.hu/files/tasz/imce/2011/intezet_helyett_2012.pdf

Csalog Zsolt (1989): Börtön volt a hazám : Hosszú István beszél. Budapest : Európa Könyvkiadó

Demeter Miklós (1998) A tartós bentlakást biztosító állami (önkormányzati) fenntartású intézetek és a bennük élő értelmi fogyatékos felnőttek jellemzői - különös tekintettel az eddigi és a folyamatban lévő kitagolási kezdeményezésekre In. Zászkaliczky Péter (szerk.) A függőségtől az autonómiáig. Helyzetértékelés és jövőkép a kiscsoportos lakóotthonokról. Budapest, Kézenfogva Alapítvány

Gagyí József (2005): A szocialista modernizáció kezdetei Románia egy elmaradott régiójában. Hatalom, szakértelem, átalakulás. In Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években. Szerk. Bárdi Nándor, Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó

Geertz, Clifford (1973): Thick description. In: Interpretation of cultures. New York. Basic Books

Glózer Rita (2007): Diszkurzív módszerek. In: Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Szerk. Kovács Éva. Budapest: Néprajzi Múzeum : PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Glózer Rita (2007): Diszkurzív módszerek. In: Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Szerk. Kovács Éva. Budapest: Néprajzi Múzeum : PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Iordachi, Constantin (2000): Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. Történeti áttekintés. Regio (3.) 27-61.

Kovács Éva – Vajda Júlia (2002): Mutatkozás: zsidó identitás történetek. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó

Kovács Éva (2011) A narratív módszertanok politikája Forrás (7-8.)

KSH (2009): Szociális statisztikai évkönyv, 2008. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Nagy Beáta (2001) Női menedzserek, Aula Kiadó, Budapest

Némedi Dénes: Miért központi része a szociológiának a cselekvésemélet és miért nem?
Vázlat Elérhető: http://www.policy.hu/flora/miert_kozponti.pdf

Pfeiffer, Jan (szerk.) (2009): Ad hoc szakértői csoport jelentése az intézményi ellátásról a közösségi ellátásra való átállásról. Brüsszel, Európai Bizottság.

Sipos Gábor (2007): Az erdélyi református egyház múltjából Elérhető: http://misszio.reformatus.hu/cm/?p=p_118

Somai Miklós: A magyar mezőgazdaság átalakulása I.: Biológiai alapok, struktúraváltás, termelői jövedelmek - MTA VKI, Budapest 2004. november, 25 p. VKI Műhelytanulmányok

Szilágyi Klára (2000) Munka- pályatanácsadás mint professzió. Kollégium Tanácsadó, Szolgáltató Kft., Budapest

Vajda Júlia (2003): Az élettörténet szövegének szövete. JEL-KÉP. (1): 89-99.

Verdes Tamás (2009): „A ház az intézet tulajdona”. A totális intézmények lebontásáról, humanizálásáról és modernizálásáról. Esély, 21, 4, 92–114.

Victor Turner: Liminalitás és cummunitas. In.: Politikai antropológia (Szerk.: Zentai Violetta). Osiris, 1997. 51-63.pp.

Zászkaliczky Péter (szerk.) (1998): A függőségtől az autonómiáig. Helyzetértékelés és jövőkép a kiscsoportos lakóotthonokról. Budapest, Kézenfogva Alapítvány

Zsamboki András (2012): Félutas megoldások. Élet és Irodalom 2012/3 Elérhető: http://oknyomozo.hu/zsamboki_andras_felutas_megoldasok

Melléklet

1. „[a] fogyatékos személyek számára tartós bentlakást nyújtó intézményeket fokozatosan, de legkésőbb 2010. január 1-jéig át kell alakítani oly módon, hogy az önálló életvitelre személyi segítséggel képes fogyatékos személyek ellátása kis-közösséget befogadó lakóotthonban történjen, továbbá az arra rászoruló súlyos fogyatékos személyek számára humanizált, modernizált intézményi ellátást kell biztosítani” (idézi Verdes 2009, p. 92)
2. “ahonnan én jöttem, ott úgy=úgy többnyire – mondjam idézőjelbe - hogy meghalató intézetek voltak (...) és nekem ez egy **olyan csoda, hogy D. mikor ide jöttem**, hogy itt az értelmileg akadályozottakkal hogy bánnak.(...) Ezért volt nekem olyan csodálatos, amikor átjöttem és láttam, hogy sérült embereket is hogy megbecsülik.”
3. „végezte mindenki becsülettel a dolgát és összetartottunk, **teljesen függetlenül** attól, hogy milyen=milyen nemzetiségű volt a szomszédom”)
4. “Az úgy nevezett forradalom után a fiam a román osztályt járta és valahogy rögtön észrevették, hogy magyar és az első, ami történt, hogy meg húzták románból. És akkor én azt mondtam, jó, hogyha most már ilyen módon kell élni az életet, akkor odamegyek, ahol a fiam magyar katona lehet. És volt, és én erre olyan büszke vagyok. És akkor eljöttünk.”
5. „volt egy munkatársam, aki három évig nem volt hajlandó a nevemen hívni, hanem románnak hívott”
6. „miután eljöttünk, mert hogy ilyen furcsán jöttünk el, mint turisták és nem mentünk haza, tehát mindenünket széthurcolták. Férjemnek a szakkönyveit, ő állatorvos volt, szakkönyveit, az én szépirodalmi, keservesen összegyűjtött könyvecskéimet”
7. „Én: láttam*, **nem pont annyira**, volt annyira* mondjam azt, hogy tragikus, de hogy télen nincs a lábán még egy zokni se, kis falat gyermekek”.
8. „Úgy hogy átnyergeltem a szociális ágazatra is, itt kötöttem ki és csinálom 20 éve (...)És ez nagyon-nagyon **szívbe markoló**, hogy együtt öregsünk, együtt öszülünk és valahol mikor dolgozni jövök, sokszor szoktam mondani, hogy többet töltök velük, mint amennyit valaha a gyerekemmel naponta.”

9. *“Szerintem nem is maradtam volna, hogyha nem látom azt, bennük azt az értékes embert, amit=amit valahol egy kicsit én kell felszínre hozzak, hogy más is lássa azt, amit én. ≥Eljárok sétálni velük és érzem magamban, hogy csendesen forrok és dühöngök belül, ha megmosolyogják, vagy kinevetik őket. Hisz érző emberek és értik és tudják. Volt ott egy fiú annakidején, amikor bent volt a nappali otthon és elmentünk velük bábszínházba és kisiskolások ültek egy sorral előttünk. És nem a színpadot nézték, megfordultak és nézték a mi fiataljainkat és vigyorogtak.≤ És én olyan **iszonyú dühöt** éreztem, én mindig azt érzem, biztos, hogy őket is bántja. Nem tudja kifejezésre juttatni, de biztos, hogy zavarja és bántja.”*
10. *“Nagyon éreztem, hogy direkt úgy választotta ki az ígét, hogy egy kicsit megérintsen. Hogy **ugye, ugye hazajöttél** <Ágnes már Magyarországról tért vissza megkeresztelni fiát Erdélybe – B.L.>megkeresztelni te eltévedt magyar. Mert azért aki olyan nagyon érzi azt, hogy magyar, az ott=ott magyar. Az a valami ott lenni, legalább is volt régen, most talán nem is állja meg a helyét az, amit mondok, mert ez inkább az akkori időkre volt jellemző, míg én otthon éltem. Most nem tudom, gondolom, hogy most is **csak** a kisebbségben élő az kisebbségben élő. (3) Ezért szoktam mondani és tanítom a gyerekeimet, hogy * énnekem nem számít a bőrszín, én nem nézhetek le senkit azért, mert (...) és nem nézhetek le azért, mert román, vagy mert szlovák, vagy mert=mert senki, énnekem nem szabad elfelejteni, hogy én 38 évig kisebbségbe éltem. Nem szabad elfelejtenem, hogy milyen az és nem beszélhetek még az egyszerű romákról sem úgy, ahogy hallok beszélni róluk. Nem ítélezhetem. Az az ő kultúrájuk, az az ő életük. Nem tetszik nekünk, mert nem tetszik, mert vannak olyan dolgaik, ami nem is tetszhet, de nekünk magyaroknak is van. De én nem ítélezhetem. Se a kisebbség fölött, bármilyen az, sem a másságot nem ítélek el, soha nem szabad elfelejteni, hogy kisebbségben éltem 38 évig és nem finom dolog. *”*
11. *„hasznosat kell csinálni, hogy dolgozni - meg kell tanulni * és-és hogy abból van valami, abból megyünk nyaralni, abból lesz szép ruhánk (...) bármi”*
12. *„én nem tudtam akkor, hogy mi az az értelmi fogyatékos, én egyet tudtam, hogy: nekem munkahely kell”*

13. „mert ahhoz, hogy befejezzem a negyedik évet, nekem valami munkaviszonyt kéne igazolni. És ő gyakorlatilag így jöttem ide”
14. „mindig csináltam valamit, akár még azt is mondhatom, hogy öncélúan is mert: iskolába járni az jó”
15. „új színt, új kapcsolatokat * új: új ismereteket hoz az embernek az életébe ----- és tulajdonképpen: picit kilépés ebből a * ebből a malomból: amibe utána jó visszajönni”
16. „Az én **háza**im, az én **gyereke**im, az én **dolgozó**im, tehát ez az enyém. Ahogy ez van, ahogy ez működik, **ezt én csináltam, ez az enyém. Ez azért így működik, mert én így gondoltam.** Ezt se tudom ám, hogy jó-e, mert azt mondták többen, hogy nem, ez nem az /enyém ((nevet))”
17. „Na most ehhez nekünk dolgozni kéne, mert a családokba sincs már annyi pénz, hogy ezt egyrészt kipótolják, másrészt a kötelező zsebpénzt biztosítani tudják. Csak hát egyelőre nem tudni, hogy hogyan=hogyan lesz munka. (2) Nem tudni
18. „Tehát ez=ez ez szól a kitagolás mellett ----- mert=mert az biztos, hogy a lakóknak sokkal=sokkal jobb - - sokkal * magasabb életminőséget jelent”
19. „nem tudom, hogy mi a szokványos anya-gyerek kapcsolat, azt tudom, hogy a mienk az egy olyan viszony, ami egy nagyon jó viszony”
20. „Tulajdonképpen: öh az ember a vágyait a gyerekébe szeretné beteljesíteni. Na=most nekem ez nem sikerült ((nevet)) Nem igaz. - - Ez, így nem igaz”.
21. „nem is mentem volna <férjhez – L.K.>, ha az anyukáméknak **annyira** nagyon nem tetszett volna, tehát egyszerűen /nem bírták elviselni a férjemet ((nevet)). És hát ha nem, akkor is úgy lesz.”
22. „nem vagyok egy babázós típus, tehát szívesebben, focizni nem tudok, de a kapuban szívesen álltam. Tehát igen, igen, igen. Kevés volt a lány, jól éreztem magam velük <a fiúkkal a suliban-L.K.> és nem vagyok egy /lányos lány ((nevet)) Egy darab babám volt, ami még most is megvan, úgy hogy nem igazán, biciklimet magam szereltem, (4) sőt hm autószerelő akartam lenni”.

23. „*tehát még mindig rettenetesen bennük van, hogy megbámultak, hogy=hogy nem úgy szóltak, hogy kinéznek. És az=az ilyen emberek társasága ezen nem tud fölülemelkedni*”
24. „*nem: hiszem, hogy ah- azzal hogy kiviszem ezt a négy házat valamelyik utcáshoz, azzal jobban járnak az én lakóim*”
25. „**Pont olyan ember vagyok, akit nem illik szeretni, na.** *Nem illik, szóval nem az a fajta ember vagyok, akit olyan egyszerű*”
26. „*én egy nagyon önző ember vagyok, mert szeretem, ha szeretnek. (2) És ha semmi egyebet nem kapsz itt, azt kapsz, feltétel nélkül kapsz.*”
27. „*én azért jártam oda, mert szerettem, igaz, hogy győzni is szeretek, de szóval /nem azért jártam oda ((nevet))*”
28. „*utáltam, de most is, tehát azóta se tudok ilyen emberrel azonosulni, aki=aki ma még itt áll mellettem és ugyanúgy egy sorba vagyunk, holnap már fölöttem lesz és akkor elfelejti, hogy mi volt lent.*”
29. „*lassan eljut a /tudatomig ((nevet)), hogy=hogy=hogy nem vagyok én egy könnyű ember, most már kénytelen vagyok elhinni*”
30. „*vették a fáradságot, hogy megismerjenek engem. Hogy adtak időt nekem, meg maguknak, hogy ez a dolog működhessen.*”
31. „*Holott ugyanolyan hangos voltam, ugyanolyan ő allűrjeim, vagy megnyilvánulásaim voltak, mint azelőtt. Csak ők engedtek kicsit közelebb magukhoz, vagy ők jöttek közelebb hozzám*”
32. „*ahol egyszemélyi vezető a felelős mindenért, ott jobbra az autoriter dolgok működnek. (4) És azt könnyebb is követni, mint a /demokráciát ((nevet)).*”